

Mu'înü'l Mürîd'de İsimden İsim Yapma Ekleri

Denominative Suffixes of *Mu'înü'l Mürîd*

Muhammed Sami ÜNAL¹ , Turgut BAYDAR²

* Bu çalışma, "Mu'înü'l Mürîd'de İsim Yapma Ekleri (Noun-makes suffixes of Mu'înü'l Mürîd)" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

¹Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Erzincan, Türkiye

²Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Erzincan, Türkiye

ORCID: M.S.Ü. 0000-0002-2797-6105;
T.B. 0000-0001-8349-5050

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Muhammed Sami Ünal (Arş. Gör.),
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Erzincan, Türkiye
E-posta: sami.unal@erzincan.edu.tr

Başvuru/Submitted: 01.04.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
20.10.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
08.11.2021

Kabul/Accepted: 09.12.2021

Online Yayın/Published Online: 03.12.2021

Atıf/Citation: Unal, Muhammed Sami ve Baydar, Turgut. "Mu'înü'l Mürîd'de İsimden İsim Yapma Ekleri." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 31. Advanced online publication. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.907347>

ÖZ

Bu çalışmada 13 ve 14. yüzyıllarda Türkistan'da (Orta Asya) bilim ve edebiyat dili olan Harezmi Türkçesine ait dil özelliklerini içinde barındıran ve 1313 tarihinde İslâm tarafından yazılmış *Mu'înü'l Mürîd* adlı eserde isimden isim yapma ekleri incelenmiştir. 407 dörtlükten oluşan ve dini-tasavvufî öğretilerin yer aldığı eserde isimden isim yapma ekleri fişleme yöntemiyle belirlenmiş ve tasnif edilerek yorumlanmış, çalışma sonunda bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Harezmi Türkçesi, İslâm dinine yönelen Türklerin yeni kavramları karşılama ve dini öğretileri insanlara en sade şekilde anlatmada büyük bir görev üstlenmiş ve bunu Türkçenin ifade gücüyle ortaya koymuş bir dönemdir. Bu dönem, Oğuzların ve Kıpçakların tam manasıyla dil ve coğrafya olarak keskin bir ayrıma gitmediği bir dönemi kapsaması, eklerin ve kelimelerin belirlenerek günümüz kullanımlarına ve geçmiş şekillerine kaynaklık etmesi bakımından yine büyük bir önem taşımaktadır. Eserdeki tüm isimden isim yapma eklerinin kullanıldığı şekiller tespit edilerek çeşitli karşılaştırmalarda bulunmak ve bu eklerin benzerliklerini/farklılıklarını ortaya koyarak Türkçenin hâlâ tartışılmakta olan konularından yapım eklerine, eserde işlendiği şekliyle farklı bir bakış açısı sunabilmek; Harezmi Türkçesinde kullanılan eklerin bugünkü şekillerini yapı ve işlev yönünden karşılaştırarak o dönem özellikleriyle çeşitli kıyaslamalarda bulunmak ve Türkçenin ekler vasıtasıyla ortaya koyduğu anlatım tarzını ve işler hâlini ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yapım ekleri, İslâm, Harezmi Türkçesi, *Mu'înü'l Mürîd*, isim yapma ekleri

ABSTRACT

In this study, denominative suffixes are examined in the work called *Mu'înü'l Mürîd*, which was written by İslam in 1313 and contains linguistic features of Harezmi Turkish, the language of science and literature in the Turkestan (Middle East) in the 13th and 14th centuries. In this book, which consists of 407 quatrains and includes religious and mystical teachings, denominative suffixes were determined by the method of filing. They were classified and interpreted, and some results were obtained at the end of the study. Khwarezm Turkish is a period that has undertaken a great task for Turks, who converted to Islam, in finding words for new concepts and in explaining new religious teachings to the people in the simplest way possible. Needless to say, this happened because of the expressive power of Turkish. This period has had great importance in terms of shedding light on the past and present forms by determining affixes and words and covering a period in which there was no sharp distinction between the Oghuzes and Kipchaks in terms of language and geography. In light of these, this study is aimed at making various comparisons by identifying the

shapes in which all noun affixes are used as functions, by showing the similarities and differences of these affixes, and by presenting a different point of view on derivational affixes, which are still the subject of discussions of Turkish, as they are covered in the work. Moreover, it is aimed at revealing the living and working state of Turkish by means of affixes and making various comparisons between the characteristics of that period and the current forms of the affixes used in that period in terms of structure and function.

Keywords: Derivational affixes, Islam, Khawarizm Turkish, *Mu'înü'l Mürîd*, noun affixes

EXTENDED ABSTRACT

Khawarizm Turkish is a language era that includes the continuation period of Kara-Khanid Turkish, the language of a period when Islam was accepted by the Turks with a wide mass of people. It can be argued that the period emerged with a common literary understanding in geography where Oguz and Kipchaks did not differ significantly in terms of language.

With the Islamization, it was aimed at conveying the religious and mystical elements, which had a great place in the folk culture, to the masses of the people through literature. Khawarizm Turkish can be regarded as a transition period developed under the influence of Islam. The teachings starting with Kara-Khanid Turkish have expanded in Khawarizm Turkish; Owing to works such as forty hadiths, the translation of the Qur'an, and the lives of the prophets; subjects that will constitute the basis for understanding and living Islam have gained a wide coverage in this period. On this occasion, the period manifested an educated public and an understanding of art and educational purpose.

Mu'înü'l Mürîd, one of the works belonging to this period, was written in 1313 by a Central Asian saint who called himself Islam. Although there are many different opinions about its real author, his introduction of himself as "Islam," the son of "Baba Islam," has led researchers to this name. In the present study, we conclude that the person named "Islam," an expression that can be accepted as the real name or pseudonym of the author as well as being a master or a disciple, is the author of *Mu'înü'l Mürîd*. This situation is due to both acting cautiously and not ignoring the name expressed by the author in the work.

At first glance, although the intense Arabic influence is felt in the work, the fact that most of the words on religion and Sufism are written in Turkish appears to be an undeniable situation. In a period when religious and mystical concepts have spread to the society with Islam for a long time, Turkish words that make up 46% of the work cannot be underestimated. Nevertheless, one of the important points to be added as a language is that the most distinctive feature of this period is the togetherness of Oghuz and Kipchak elements, as stated in the first parts. This further is the most important feature that distinguishes this period from Kara-Khanid Turkish. In this period, the spread of Islamic teachings has a great importance in terms of deriving new concepts because the author has to choose a language that the public can understand with his desire to reach the public while new teachings reveal new concepts. In this way, the period can offer us many new concepts in a language that Oghuz and Kipchaks can understand.

In this study, we determined 19 noun affixes in *Mu'înü'l Mürîd*; Old Turkish, Kara-Khanid Turkish, Khawarizm and Chagatai Turkish, and Turkey Turkish have been reviewed in terms of their functions and usage status. In our study, as presented in a different perspective, some affixes such as negativity that could not be seen as a complete noun affix were not evaluated with the traditional view and were excluded from the study. Among the affixes examined, some affixes such as “+çl,” “+l<+lğ,” “+lık,” and “+nç,” which is widely accepted as noun affixes, could not make a complete change in the word's structure and meaning. Furthermore, as can be understood from their wide usage that cannot be ignored as an exception, it is a big mistake to separate the suffixes in a hasty and shallow classification under two headings. The use of a suffix, which is not a complete noun affix in this respect by coming up with numbers like “+ar” and which can make permanent names by expanding to meanings such as “birer: rek'ah,” it shows that while drawing the boundaries of the noun affixes and naming them, it would not be a proper name to call it directly “derivational or inflectional suffix.” Finally, when we take as the basis that a work of the Khawarizm period, which consists of 407 quatrains, has presented 19 different noun affixes, we present to the attention of our researchers the importance of the rich language structure of the period in terms of presenting in a different perspective to the literature.

Giriş

Harezmi Türkçesi, İslamiyet'in Türkler tarafından kitleler hâlinde kabul edildiği bir dönemin dili olan Karahanlı Türkçesinin devamı niteliğindeki bir dönemi içine alan dil devridir. Dil özelliği bakımından dönemin, Oğuz ve Kıpçakların belirgin bir farklılığa gitmediği bir coğrafyada ortak bir edebî anlayışla ortaya çıktığı savunulabilir.

İslamlaşmayla beraber halk kültüründe fazlaca yer bulan dinî ve tasavvufî öğelerin edebiyat yoluyla geniş halk kitlelerine ulaştırılması amaçlanmıştır. Bu bakımdan Harezmi Türkçesi İslamî edebiyat açısından bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. Karahanlı Türkçesiyle başlayan öğretiler, Harezmi Türkçesinde kırk hadis, Kuran tercümesi, peygamberlerin hayatları gibi İslamiyet'i anlama ve yaşamada temel teşkil edecek birçok eğitim-öğretim materyalini ortaya koymak adına dil ve edebiyatta geniş yer bulmuştur. Bu vesileyle dönemi, halkın eğitildiği ve sanat anlayışının yanı sıra öğretim gayesinin var olduğu bir dönem olarak görmek doğru olacaktır.

Harezmi Türkçesinin bir devir olarak idraki için Janos Eckmann'ın incelemeleri önemlidir. Eckmann, Türkistan'da İslam etkisindeki Türk edebiyatını üç devre ayırmaktadır:

Karahanlıca / Hakaniye Türkçesi (11 - 13. yüzyıllar)

Harezmi Türkçesi (14. yüzyıl)

Çağatayca (15. yüzyıl - 20. yüzyılın başlangıcı).¹

Görüldüğü üzere Harezmi Türkçesinin Karahanlıların İslamiyet'i kabulünden sonra dinî konuda derinleşmeye başlayan Türklerin din ve tasavvuf fikirlerinin iyice yerleştiği ve her anlamda İslam'ın yaşayışa döküldüğü bir döneme rastlaması, 14. yüzyıl eserlerinde de din ve tasavvuf etkisinin en üst düzeyde olmasını doğurmuştur. Nitekim dönemin eserlerine bakıldığında *Kıyas-ı Enbiya*, *Nehcü'l Feradis*, *Satır Arası Kuran Tercümesi*'nin yanı sıra Arapçayı öğretmeyi amaçlayan sözlük niteliğinde *Mukaddimetü'l-Edeb* ve eldeki çalışmaya konu olan *Mu'înü'l Mürîd* gibi eserler bu minval üzere yazılmış eserlerdir.

Mu'înü'l Mürîd, 1313 yılında kendine *İslâm* adını veren bir Türkistan ereni tarafından yazılmıştır. Yazarının kim olduğuna dair pek çok farklı görüş belirtilse de kendisini *Baba İslâm'ın oğlu İslâm* olarak tanıtmaya pekâlâ bu konudaki kesin görüşe varılamasa da araştırmacıları bu isme yönlendirmiştir. Eserin 402. dördlüğünde yazar kendi adını söyler:

“bu kaç söz ayıtğan **atı islam ol**
tileki ahir vaqt islam ol
atam baba islâm veliyyü'l-verâ
özi zikri tilde tümen aslam ol”

Burada adına *İslâm* diyen müellifin gerçek adını vermesi ihtimaldir; ancak tasavvufî bir yolun yolcusu olan yazarın “ata” diye kastettiği kişinin de kendi öz babası olup olmadığı kesin yargıya varılamayacak bir konudur. Çünkü eserin son dördlüklerinde ata-baba dediği kişiye

1 Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, Çeviren Günay Karaağaç. (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988), XIII.

övgüler dizmesi ve bu kişinin keramet ehli büyük bir veli olduğunu söylemesi, kendisinin de bu kişiye büyük bir bağlılık hissetmesi yazarın bu sevgiden kaynaklanarak şeyhinin adını mahlas alması ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Bir nevi bu duruma *Baba İslâm'ın sadık müridi, küçük İslâm* şeklinde bakmak da ihtimaldir. Tabii konuyla ilgili araştırmacıların çeşitli yorumları mevcuttur.

Konu üzerine bilinen ilk yorum, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'sinde karşımıza çıkmaktadır. Ebulgazi eserin yazarını *Şeyh Şeref Hâce* olarak tanıtmıştır.² Ebulgazi'nin bu bilgiyi eserin yazıldığı tarih olan 1313'e yakın bir dönemde vermesinden ve Çağatay coğrafyasını iyi bildiğinden araştırmacıları ikilemede bırakmıştır. Buna rağmen eserin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gün yüzüne çıkmasıyla yazarı hakkında daha kuvvetli yorumları da beraberinde getirmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Ebulgazi'nin ifadeleri araştırmacıları daima ihtiyatlı davranmaya yöneltmiştir. Yapılan izahlar içerisinde Zeki Velidi'ninkini kabul etmek doğru olacaktır. Zeki Velidi, *baba-ata* ifadelerinin yazarın gerçek babası mı yoksa tarikat üstadı mı olduğunu belirtmenin zorluğundan bahsetmiştir.³ Ancak son yorumunda yazarın kendine *İslâm* demesinden hareketle *Mu'inü'l Mürid*'in müellifini İslâm "namında" biri olarak kabul etmenin doğru olacağını belirtmiştir.⁴ Burada dahi *nam* ifadesini kullanmasında ihtiyatlı davrandığının izini görebilmekteyiz. Bir başka önemli izah ise Fuad Köprülü'ye aittir. Köprülü de tıpkı Zeki Velidi gibi ihtiyatlı açıklamalarda bulunmuştur. "Mürit, mürşit ve tarikat arkadaşlığı" ilişkisinden bahsetmiş ve eserin yazarını Şeyh Şeref kabul etmenin kesin olamayacağını yanında, Baba İslâm'ın Şeyh Şeref olabileceği ihtimalini dile getirmiştir.⁵

Eckmann, yazarın eserde kendi ismini verdiği dörtlükten hareketle *İslâm* adlı kişiyi kesin eser sahibi kabul etmektedir.⁶ Karamanlıoğlu ise eserin yazarını, incelemesinin henüz baş kısmında *Şeyh Şeref Hâce* olarak kabul eder. Harezmi Türkçesi üzerine birçok araştırmacı olan Aysu Ata (2002: 35), 402. dörtlükten hareketle eserin yazarının İslâm olduğunu açıkça ifade etmiştir. Argunşah ve Toparlı (2014: 15-27) ise yukarıda belirttiklerimiz dışında daha başka dil ve tarih araştırmacılarının yorumlarına da yer vermelerine rağmen tarafsız kalarak yazar hususunda herhangi bir yorum yapmamışlar ancak kapsamlı bir araştırmayla ortaya koydukları incelemelerin baş kısmında yazarı İslâm olarak belirtmişlerdir.

Çalışmamızda yapılan araştırmalar doğrultusunda yazarın mürşit ya da mürit olmasının yanında müellifin gerçek adı ya da mahlası kabul edilebilecek bir ifade olan *İslâm* namlı kişinin *Mu'inü'l Mürid*'in asıl yazarı olacağı hususuna kanaat getirmiş bulunmaktayız. Bu durum hem ihtiyatlı davranmaktan hem de yazarın 402. dörtlükte ifade ettiği ismin yok sayılmamasından kaynaklanmaktadır.

2 Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime - Türklerin Soy Kütüğü*, haz. Muharrem Ergin (y.y.: Tercuman Gazetesi 1001 Temel Eser: 33, t.y).

3 A. Zeki Velidi, "Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler", *Türkiyat Mecmuası* II, (1928): 326.

4 A. Zeki Velidi, "Harezmi'de Yazılmış," 326.

5 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 5. Basım, 2003), 310.

6 Janos Eckmann, *Tarihî Türk Şiveleri*'nde "Harezmi Türkçesi", ed. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988), 14.

Araştırmamıza konu olan *Mu'înü'l Mürîd*'in yazılış itibarı ile öğretici bir metin olduğu münacat bölümünden hemen sonraki “iman” bölümünde göze çarpmaktadır. Eserin yazıldığı dönemden çok uzak olmayan bir tarihte İslam’la şereflenmiş bir topluma günlük Müslüman yaşantısıyla ilgili bir çeşit el kitabı-cep kitabı şeklinde olduğu tasvir edilebilir. 407 dörtlükten oluşan eserde dörtlüklerin tümü aruz vezninin mütekarip bahrinde “feûlün/feûlün/feûlün/feûl” vezni ile dizilmiştir. Dönemin edebiyat tarzı göz önüne alındığında var olan aruz kusurları göze çoğu yerde çarpsa da çok büyük önem arz etmez. Argunşah ve Toparlı eseri şöyle tarif ederler: “Herhangi edebî kaygı gütmeksizin göçebe Türkmenlere günlük hayatta kullanılarak basit dinî bilgiler verilmek için yazılmıştır. Eserde dinî tasavvufî konular güzel bir Türkçeyle ve devir insanının anlayabileceği sade bir dille anlatılmıştır.”⁷

Eseri, yazılış itibarı ve vezninin de işaret ettiği şekliyle Yusuf Has Hacip ve Yükneklî Ahmet’in çizgisinde değerlendirmek mümkündür. Belki çok hacimli olmasa da konuları ve yazılış amacıyla öğretici tutumu ve tıpkı tasavvufa yeni katılan müritlere bir nutuk havasında olmasıyla *Mu'înü'l Mürîd*'i daha ziyade *Atabetü'l Hakayık* çizgisine yakın görebiliriz. Eserin yazılışının altında yatan hikmeti ise eser sahibinin “eşit bil amel kıl” (*Mu'înü'l Mürîd*, 405) ifadesinde açıkça görmekteyiz. İslâm, kendi tabiri ile karındaşlarına “dinlemesi-bilmesi-amel kılması” için bir eser oluşturmuştur. Bu sebeple de adını *Mu'înü'l Mürîd* koymuştur. Günümüzden yedi yüzyıl önce yazılmış bu eserde sadece yukarıdaki tek ifadenin bugün dahi ifade ettiği anlam ve kapsadığı alan düşünüldüğünde eserin güncelliği ve toplumu okuyuş kabiliyetini görmek mümkündür. Eserde yer alan bölümler şöyledir:

“Allah’a yakarış, peygamberlerin selamlanması, namaz, abdest, tesettür, zekât, oruç, avavlama, alışveriş ve şeriat, tarikat, hakikat, en sonunda ise büyükleri hayırla yâd etme. Bilinen tek yazması Bursa Yazma ve Eski Eserler Kütüphanesi Genel no. 1605/18, tasnif no 297.3’te kayıtlı Mecmuatü’r-Resail adlı yazmanın içinde 177a-202b yaprakları arasında bulunmaktadır.”⁸

Kelime varlığı bakımından ise yine Argunşah ve Toparlı şunları ifade eder: “Dizinde yer alan 1717 madde başının 800’ü Türkçe (% 46), 727’si Arapça (% 43), 112’si Farsça (% 6,46), 4’ü Soğdca, 1’i Çince, 1’i Harezmcedir.”⁹

İlk bakıldığında yoğun Arapça etkisi Karahanlı dönemine nazaran hissedilmekle beraber din ve tasavvuf üzerine yazılı bir eserde çoğu kelimenin Türkçe oluşu da görmezden gelinemez bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinî tasavvufî kavramların uzun süredir İslam’la beraber topluma sirayet ettiği bir dönemde %46 azımsanamaz bir oran kabul edilebilir. Yine dil olarak eklenecek önemli hususlardan biri olarak Karahanlı döneminden hemen sonraki bu dönemin en belirgin özelliğinin ilk kısımlarda da belirtildiği gibi Oğuz ve Kıpçak unsurlarının bir arada görülebilmesi özelliği gösterilebilir. Zaten bu dönemi Karahanlı Türkçesinden ayıran en önemli özelliğin bu olduğu bilinmektedir.

7 Mustafa Argunşah ve Recep Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım* (Ankara: TDK Yay., 2. Basım, 2014): 30.

8 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 13

9 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 35

Kimi araştırmacılar eserin “çoşkunluktan uzak ve kuru”¹⁰ bir görünüü çizdiğini belirtse de eserde çoğu yerdeki ifade şekilleri insanı hayrete düşürecek güzellikle karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsedilen “eşit bil amel kıl”¹¹ ifadesinin günümüzde hâlâ güncelliğini koruyor olması bunun en güzel örnekleri arasında gösterilebilir. Yine birçok araştırmacı tarafından felsefi görüş ve düşüncelerin kavranılamayacak ve İslamî derinliğe ulaşılmamış görülen bu dönem için eserdeki tasavvufi kademelerin öğretildiği kısımlar bizce yadsınamaz bir derinliğe sahiptir. Öyle ki:

“hakikat köñül teg tarikat ‘aķıl
şerî ‘at erür bu vücudun canı

cemâd cânsızın ol ne işge yarar
kulaķ mu eşitür bu köz mü körer
şerî ‘at til ol bil tarikat kulaķ
hakikat bu köz teg şanı kim sor

şerî ‘at bilip şasd kılıp sormak ol
tarikat kirip râst yörüp barmak ol
hakikat talib maľlubına tégip
anıñ birle meclis tüzü ķurmak ol

şerî ‘at resül şavli tutğıl yörü
tarikat resül fi’li tutğıl yörü
hakikat ne ol tep eger sorsa-sên
resül hâli aĥvâli tutğıl yörü”¹²

ifadelerine bakıldığında bugün dahi tasavvufun temelinde bulunan kavramlar üzerine yazılabilecek onlarca kibar sözden daha öğretici bir anlatım tarzıyla az söz ile çok şey anlatma sanatı çok açık görülebilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen kısımda “şeriate peygamber sözü, tarikata peygamber fiili, hakikate ise peygamber hâli-tavrıdır” ifadesi ile “şeriat olmadan cansız olan vücutta kulak duyar mı, göz görür mü” ifadelerinin Yunus Emre’nin “şeriat tarikat yoldur varana, hakikat marifet andan içeru, evvel kapu şeriat” derin anlatımından geri kalır yanı olmadığı belki fazlasının olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Sonuç olarak araştırmamıza konu olan bu eserin din ve tasavvuf açısından derin bir içeriğe sahip olduğu; anlatımındaki yalınlık ve Oğuz-Kıpçak öğelerini beraber barındırması bakımından Türk dili adına büyük bir cevheri içinde barındırdığı söylenebilir.

10 Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 312.

11 Mu’inü’l Mürîd, 405. dörtlük.

12 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inü’l Mürîd*, 142.

Yapım Ekleri

Günümüzde yapılan araştırmalarla birlikte daha farklı görüşler dile getirilse de genel kabuller doğrultusunda Türkçenin eklerinin yapım ve çekim olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Kuramsal olarak eklere bakıldığında yapım ve çekim olarak ayrılan ve kendi içlerinde sınıflandırılmaya gidilen ekler üzerine bazı araştırmacıların görüşleri şu şekildedir:

Banguoğlu yapım ekleri için "...isim ve fiil köklerine gelip onların anlamlarında süreklili bir değişiklik yaparak farklı kavramları karşılayan kelimeler yaratırlar. 'Üretim ekleri' adını verdiklerimiz de bunlardır. (yurt-daş, yor-gun, göz-le-mek, yoruk-mak)."¹³ der. Ergin, Türkçenin eklerini "...ekler iki kısma ayrılır, köklerden gövdeler yapan ekler, kök ve gövdelere işleklilik veren ekler. Bunlardan birincisine yapım ekleri, ikincisine çekim ekleri yahut işletme ekleri diyebiliriz."¹⁴ diyerek iki kısma ayırır. Korkmaz da yapım ekleri için "Türkçede kelime kök ve gövdeleri doğal olarak ad ve fiil kök ve gövdelerine ayrılır. Ad kök ve gövdelerine getirilen ekler ile fiil kök ve gövdelerine getirilen ekler birbirinden farklıdır. Ayrıca bu ekler türettikleri kelimenin ad ya da fiil oluşlarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Bu neden Türkçenin bütününde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de türetme için kullanılan dört ek türü vardır. Bunlar: Addan ad türeten ekler, Addan fiil türeten ekler, Fiilden ad türeten ekler, Fiilden fiil türeten eklerdir."¹⁵ bilgilerinin vererek isme ve fiile gelerek isim veya fiil yapma durumlarına göre dört alt başlık verir. Hatiboğlu ise "Sözcük kök ya da gövdesine getirilerek sözcüğün yeni bir kavram kazanmasını sağlayan ve sayıları çok olan ekler 'yapım ekleri' denir."¹⁶ bilgisini verir ve sayı bakımından çokluklarına işare eder. Ediskun "Yapım ekleri, kelimenin anlamını ve sınıfını değiştiren morfeimlerdir."¹⁷ der ve yapım eklerinin işlevine dikkat çeker.

Bu ifadelerde görüldüğu üzere eklerin tanımı basit hatlarıyla araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur.¹⁸ Bu tanımların belki de ekleri en iyi şekilde ifade ettiği de ortadadır. Ancak detaya inilerek gramer kitaplarında sayılan yapım eklerine ve verilen örneklere bakıldığında kimi sorunların ve çelişkilerin görülebileceği de olasıdır. Örneğin bunlar arasında sayılabilecek sorunlardan biri yapım eki olarak tasnife dâhil edilen herhangi bir ekin tanımlardan yola çıkılarak ne kadar yapım eki özelliği taşıdığıdır. Yahut etkisi ve hizmetleri büyük herhangi dil araştırmacısının yapım eki kabul ettiği bir eki diğerinin tam olarak farklı bir başlıkta değerlendirmesi çelişki olarak karşıımıza çıkmaktadır.

Hatiboğlu, örneğin -ıca ekini açık bir şekilde yapım eki olarak gösterirken -ki ekinin bahsinde "adların tamlayan durumlarından sonra kullanılır"¹⁹ gibi bir ifade ile yapım veya

13 Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1974): 148.

14 Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Yay., 2009): 122.

15 Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: TDK Yayınları, 3. Basım, 2009): 31.

16 Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri* (Ankara: TDK Yayınları, 2. Basım, 1981): 11.

17 Ediskun, Haydar. *Türk Dilbilgisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım, 1999): 101.

18 Bir gramer terimi olarak yapım ekini Berke Vardar (2002: 218) "Yapım eki (Alm. Formans, Bildungselement, Fr. affixe de formation, İng. derivational affix). Sözcüğün anlam ve çeşit bakımından ayrı bir nitelik kazanmasını sağlayan yeni öğeler oluşturmaya yarayan ek." şeklinde tanımlar.

19 Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, 84.

çekim eki konusunda kesin ifade sunmadığı için yapım eklerinin sıralamada önceliğini temel olarak bakıldığında -ki ekini hâl ekinden sonra gelmesi sebebiyle çekim eki başlığı altında değerlendirilmesi gerektiği fikrine araştırmacıları yönlendirmiştir. Bunun aksine Banguoğlu, eserinde -ki eki konusunda “Zaman ve yer yön zarflarına doğrudan doğruya geldiği hallerde -ki bir üretim eki sayılır.”²⁰ diyerek eki yapım ekleri sınıfına sokmuştur. Korkmaz ise -ki ekini -da+ki şeklinde birleşik hâlde yapım ekleri sınıfına sokarken sade şekliyle kullanılan hâlini tanımlamada “İyelik veya aitlik bildiren eklerden biri de -ki’dir.”²¹ diyerek eki çekim ekleri başlığı altında değerlendirmiştir. Örnekteki konuyla ilgili daha derin bir incelemede bulunan Ertane Baydar ve Baydar bahsi geçen ek üzerine “... -ki eki bazı kullanımlarda geldiği isimlerden, zarflardan ve zamirlerden herhangi bir ismi temsil eden bir kelime/zamir türetiyorsa sıfat fiil ekleri de geldiği fiillerden zamir türetiliyor olmalıdır.”²² diyerek örneğimize konu olan ekin bir yönüyle çekim, bir yönüyle de yapım eklerine benzediği dolayısıyla da bu başlıklardan ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiği fikrini ortaya atar.

Yukarıda tek örnekle somutlaştırılan bu çelişkili tutum, Türkçenin diğer eklerindeki çelişkili ifadeler de göz önüne alınarak bakıldığında ekleri tanımlama ve tasnifte bir bütünlüğün olmadığına delil olarak kabul edilebilir. Gramercilerin ekler konusunda ortak söylemler ortaya koyamaması hatta genel başlıkta adlandırmada yaşanan ‘türetme/yapım, işletme/çekim’ gibi görüş ayrılıkları, ekler hususunun genel hatlarıyla özetlenebilecek bir konu olmadığını ortaya koymaktadır.

Konu üzerine son yıllarda işleve dönük sınıflandırmalar hız kazanmakla beraber araştırmacıların özellikle eklerin işlevlerine dönük tasniflerinde belli ortak noktalar görülse de isimlendirme ve içerikte kimi farklılıklar hâlâ mevcuttur. Türkçede yapım ve çekim eklerinin önemine bakılarak konu üzerine yapılan değerlendirmelerdeki çeşitli zıt ve karmaşık durumlar göz önüne alındığında eklerin işlev olarak tek tek ele alınması ve ortak bir çalışmayla tek bir söylemin oluşturulması gerektiği bugünkü dil araştırmacılarının neredeyse hepsinin müşterek düşüncesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yakın dönemde işleve dönük çalışmalara bakıldığında araştırmalar derinleştikçe ekler üzerine yeni düşünceler ortaya çıktığı görülecektir. Bunlar arasında tarihsel sıralamada ilk olarak Zikri Turan görülmektedir. IV. Türk Dil Kurultayı Bildirileri arasında yer alan çalışmasında yedi başlıkta sınıflandırdığı ekleri “Yapım Ekleri, Çekim Ekleri, Fiilimsiler, Çatı Ekleri, Olumluluk-Olumsuzluk Ekleri, Teklik- Çokluk Ekleri, Soru eki”²³ başlıkları altında belli kurallara göre incelemiştir. Bu çalışmalar arasında Zikri Turan’ın çalışmasından iki ay sonra yayımladığı işleve dönük tasnifiyle Delice’yi saymak mümkündür. Çalışmasında ekleri tıpkı Turan gibi yedi başlıkta ancak işleve dönük değerlendirmiştir: “Genişletme Ekleri, Durum Ekleri, Kurucu

20 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 184.

21 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 263

22 Arzu Sema Ertane Baydar ve Turgut Baydar, “+ki Eki Üzerine”, *TDAY - Belleten*, 2004/II, (2004): 46.

23 Zikri Turan, “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?” *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: TDK Yay. 856/ II, (2007): 1835-1844.

Ekler, Dönüştürücü Ekler, Yapım Ekleri, Bütünleşik Ekler, Temsil Ekleri.”²⁴ Yine Delice, eklerin bahsettiği şekillerde tasnif edilmesinin yararını “Eklerin bu şekilde tasnif edilmesiyle Türkçenin öğretiminde karşılaşılan pek çok sorunun giderilebileceği düşüncesindeyim.”²⁵ ifadesiyle belirtmiştir. Bu çalışmalardan dört yıl sonra eklerin tasnif sorunuyla ilgili çalışmayı Gürer Gülsevin yapmıştır. Gülsevin çalışmasında ekleri “Türetme Ekleri, Tür Değiştirici Ekler, İşletme Ekleri, Kategori Ekleri”²⁶ adlarını verdiği dört başlıkta ele almıştır.

Konu üzerine yapılan bir diğer dikkate değer çalışma ise Cahit Başdaş'a aittir. Çalışmasında “Bütün yapım ekleri, kelimenin türünde ve anlamında aynı oranda değişiklik yapmaz. Bütün çekim ekleri de her zaman ve sadece kelimeler arasında anlam ilişkisi kurmaz.”²⁷ ifadesiyle işlevlerinden hareketle üçüncü bir grup ekin, kendi ifadesiyle “ara ekler”in varlığına işaret eder. Yine çalışmasında eklerin yapım ve çekim olarak kesin çizgilerle ayırt edilemeyeceğini belirtmektedir.²⁸ Tüm bu çalışmalar günümüz araştırmalarına temel teşkil etmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Yine yukarıda belirtilen çalışmalar, yapım ve çekim eklerini beraber ele alan çalışmalardır. Bunlara ek olarak sadece yapım eklerini araştırma konusu olarak seçen araştırmalar da mevcuttur. Bunlar arasında Avcı, 41 madde ile sıraladığı yapım eklerini anlam olarak ele almıştır.²⁹ Yapım ekleri üzerine bir diğer çalışma ise Gedizli'ye aittir. Çalışmasının sonucunda eklerin Türkçe dilbilgisi kısmından ayrı olarak “ek bilgisi bölümü” ile öğretilmesi gerektiğini ve isim yapan eklerin sayısının 154 olduğunu belirterek bütüne oranla bu oranın 3/4'e tekabül ettiğini ancak işlevsel olarak bunlardan yeterince yararlanılamayışını sorgulamıştır.³⁰

Tüm bu araştırmalar dikkate alınarak eldeki çalışmanın inceleme bölümünde *Mu'înü'l-Mürîd*'de tespit edilen isimden isim yapma ekleri, işlevlerine göre değerlendirilmiş ve hâlâ tartışılmakta olan yapım eklerine farklı bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır. Eserde geçen tüm isimden isim yapma ekinin örnekleri ve işlevleri dikkatlere sunulurken yapım eki hüviyetinde

24 İbrahim Delice, “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, Cumhuriyet Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, (Aralık 2000): 221-235.

25 İbrahim Delice, “Türk Dilinde,” 17.

26 Gürer Gülsevin, “Türkçede “Sıra Dışı Ekler” ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine” *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*. (Ankara: TDK Yayınları, 2004): 1267-1284.

27 Cahit Başdaş, “Türkçede Üçüncü Grup Ekler (Ara) Ekler”, *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri*, 26-27 Eylül 2006. Ankara: Bilkent Üniversitesi, (2008): 5.

28 Başdaş (2008: 5) İşlev olarak yapım ve çekim eklerinin keşiştiği noktada bulunan ve kendi ifadesiyle “ara ekler” olarak tanıttığı ekleri şu şekilde sıralamıştır: “İsim-fiil ekleri, Sıfat-fiil ekleri, Zarf-fiil ekleri, Çatı ekleri, Olumsuzluk eki (-mA), Çokluk eki (+IAR), Eski yön gösterme eki (-GARU), Eski vasita eki +(I)n, Eşitlik eki +ÇA

29 Avcı (2008: 474) çalışmasının sonucunda yapım eklerinin anlam olarak incelenmesinin önemini şu şekilde ifade etmektedir: “Yapım eklerinin bu şekilde cümle içinde eklendikleri kelimelere kattıkları anlamlara göre gruplandırma denemesi bir başlangıçtır. Bu türden gruplandırmaların sınırını dildeki anlam zenginliği belirler Bu şekilde anlam grupları ya da anlam havuzları oluşturmak suretiyle sınırlı olan yapım eklerinin anlam zenginliği kazanmasına bir süreklilik sağlanabilir. Bu süreklilik, tarihe mal olmuş edebî eser olma özelliği taşıyan eserler ve sözlü kaynakların taranmasıyla önce eklerin anlam özellikleri tespit edilir. Bu şekilde oluşturulacak anlam gruplamaları dilimizin canlı, işlek yapışma uygun ve zengin bir gruplandırma özelliğinde olacağı için bunlar her dönemin bilim, kültür ve sosyal alanlarının ihtiyacına yetecek ve hitap edecektir.”

30 Mehmet Gedizli. “Türkçede Tek Şekilli ve Çok İşlevli Yapım Ekleri”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume7/4, (Fall, 2012): 3368.

görülemeyecek kimi kullanımlar geleneksel bakışla değerlendirilmemiş, eserde fişlendiği şekliyle eklerin işlevsel olarak yapım eki durumunda olup olmadığı başlıkları altında sorgulanmıştır.

Mu'înü'l Mürîd'de İsimden İsim Yapma Ekleri

“+agu”

“zekât ottuz uyd *buzâğu* érür”³¹

Dizedeki *buz+agu*³² kelimesi Türkiye Türkçesinde de “yeni doğmuş sığır yavrusu” anlamına gelmektedir. Anadolu ağızlarında çeşitli şekillerde karşımıza çıkan ifadede bulunan ekin günümüzde işlek olmadığı bilinmektedir. Zeynep Korkmaz, ekin “+a-” ve “-gI” ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş ve “+agi>+ay>+ey” değişimine uğramış bir ek olduğunu belirtir. “kuzey, güney, güvey” gibi ifadelerde bu değişimin görüldüğünü belirtmiştir.³³ DLT’ye bakıldığında bu ekle oluşturulan *buzâğu* ifadesine benzer olarak “takagu: tavuk ve horoza verilen ad, bukagu: hırsızların ellerine vurulur, kıragu: soğuk gecelerde gökten düşer, keregü: kışlık ev.”³⁴ gibi ifadeler görülmektedir. Burada özellikle DLT’de geçen *buzâğu tılı* ifadesi önemlidir. Sıçan gibi küçük bir hayvan diye belirtilen ifadede *buzâğu* ifadesinin küçültücü bir işlevinin olduğu görülecektir. Bu bakımdan kalıcı bir isim yapmanın yanında tür değiştirici bir işlevinin olduğu söylenebilir. Yine *bukagu* gibi alet ismi yapmasının yanında ekseri “tavuk, *buzâğı*, tuşagu: atın ayağına köstek vurma zamanı.” gibi hayvancılık terimlerinde rastlanmaktadır.

Bahsi geçen sözcüğün kökü üzerine düşünüldüğünde Ergin’in (2011: 91) incelemesinde geçen “buka: boğa” ifadesiyle ilişkili olduğu varsayılarak “*buzâğu*” ifadesi, “küçük boğa” anlamında düşünülebilir. Buna ilaveten Derleme Sözlüğüne bakıldığında Anadolu ağızlarında kelime yerine *bıcık*, *biçik*, *büçük* gibi küçültme ekli ifadelerin ziyadesiyle yer bulması ortada küçültülen bir kavramın olduğunu bir işareti kabul edilebilir.

Hatiboğlu da ekin birleşik bir ek görünümünde olduğunu belirterek yukarıda verilen örneklerden farklı birkaç örneğin yanında benzer olarak sadece *kırağı* ifadesini göstermiştir. Verdiği diğer örnekler arasında “kazağı: kazmaya yarayan alet, köseği: ateş veya köz çekmek ya da karıştırmak için kullanılan aygıt”³⁵ gibi örneklerde ise kendisinin de belirttiği üzere isimden fiil yapma eki olan “+a-” ile fiilden isim yapma eki olan “-gı” ekleri görülmektedir. Bu açıdan bu örneklerin bahsi geçen “+agu” ekine verilebilecek örnekler olup olmadığı tartışılabilir.

Bu ekin iki ekin birleşmesiyle olup olmadığının belirsizliği, eski Türkçede ekin geldiği yapıların fiil mi yoksa isim mi olduklarının kesin olmamasından kaynaklanır. “Buka: boğa”³⁶ ve *buzâğu* ifadelerinin aynı kökten türedikleri ihtimalinin daha yüksek olduğu düşünüldüğünde

31 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 124.

32 Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N), II (O-Z)*, (Ankara: TDK Yay., 2007): 189.

33 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 153.

34 Besim Atalay, *Divan-ı Lüğati'î Türk Tercümesi I*, (Ankara: TTK Yayınları, 1985): 446-447.

35 Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, 24.

36 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri: İnceleme* (İstanbul: Boğaziçi Yay., 2011): 91.

buzağı ifadesinin bu- fiil kökünün isim yapma eki olan “-z” ekini alarak “gö-z, sö-z” şekillerindeki gibi isim gövdesi olduğu varsayıldığında Hatiboğlu’nun verdiği örneklerin “+agu” ekine örnek teşkil etmediği fikri ortaya çıkacaktır. Ancak ilk yazılı metinlere gidildiğinde Tekin’in (2003) isim yapma ekleri arasında “+agu” ekini belirtmediği de görülmektedir. Aynı eserde “uçagü: ‘tabgaç oguz kıtan buçagü kabış(s)ar kaltaçı biz (T12-13) ‘Eğer Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar birleşirse biz (çaresiz) kalırız.’”³⁷ ifadesiyle “+agu” ekinin topluluk sayıları oluşturduğunu belirtilmiştir.

Eren ise etimolojik sözlükte *buzağı* ifadesinin kökü için “En akla yakın görüğe göre, buzağı buza-, buz- “böğürmek” kökünden “-ğu”, “-ğı” ekiyle türetilmiş bir türevidir.”³⁸ demiştir. Bu görüş doğrultusunda bahsi geçen “+agu” ekinin isimden isim başlığı altında değil, fiilden isim başlığı altında değerlendirilmesi gereği doğar. Yine bu görüşten hareketle sayıları türetmek yerine geçici birliktelik ilişkisi kuran “+agu” eki ile “+a-” ve “-gu” ekinin birleşmesiyle oluşturduğu düşünülen “+agu” ekinin farklı işlevde olduğu görülecektir.

İşleve dönük bakıldığında *Mu'înü'l Mürîd*'de sadece tek örnekte rastlanan ve kendi başına ya da iki ekin birleşmesiyle oluşmuş bu ekin hayvancılık terimleri yaptığı ve bunlarda küçültücü bir etkisinin olduğu ayrıca alet isimleri yapabildiği, yine DLT’de geçen “buzağı tılı” ifadesinden hareketle kelimeyi sıfat kategorisine sokabildiği görülmektedir. Yine Tekin’in yapım ekleri arasına sokmayarak topluluk sayıları yaptığı³⁹ belirttiği bu ekin sadece bu işleviyle yapım ekleri arasında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği tartışılabilir bir konudur. “buzağı” ifadesindeki ek ile “uçagü” ifadesindeki ekin aynı vasıfta olmadığı aşikârdır. Bu bakımdan farklı bir işlev olarak sayılara da gelebilen bu ekin sayılara geldiği zaman geçici bir birliktelik ilişkisi kurduğu, “birlikte, beraber” gibi bir anlam kattığı ve kalıcı isim yapmadığı görülmektedir.

“+ak”

“hakikat *başak* teg tarikat olu”⁴⁰

Dizede geçen ifade, “okun demirden ya da tutmayı kolaylaştırıcı bir maddeden yapılmış başı, temreni” anlamında kullanılmıştır. Ek için Ergin, “işlek olmayan ve küçültme anlamı katan bir ek” açıklamasını yapmış ve “top-ak, sol-ak, baş-ak, ben-ek” örneklerini vermiştir.⁴¹ Banguoğlu ise “Bunların Eski Türkçede canlı -gek küçültme adlarından kaldıkları anlaşılıyor (başgak, buçgak, tamgak). Dilimizde bu ek türlü adlar bırakmış olmakla beraber işlek değildir.”⁴² değerlendirmesinde bulunmuştur. Korkmaz da Eckmann da ekin küçültme bildirdiğini belirtmektedir.⁴³ Orhun Türkçesinde kullanıldığı alana bakıldığında Tekin, ekin “çorak: tuzlu, kuru toprak ve irkek<irk(koç)+ek” ifadelerinde görüldüğünü belirtir.⁴⁴

37 Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri* (İstanbul: Mehmet Ölmez-Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, 2003): 132.

38 Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999): 65.

39 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 132.

40 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 142.

41 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 176.

42 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 173.

43 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 31. ve Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 35.

44 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 80.

Mu'înü'l Mürîd'de geçen bir diğer kullanım örneği ise şudur:

“öğürse de **kısrağ** zekât yok turur”⁴⁵

Bu dizedeki “kısrağ” ifadesi henüz “doğum yapmamış at” anlamındadır. Eren, sözcüğün kökü için “kısır” kelimesini işaret eder ve gelen ekin küçültme eki olduğunu belirtir.⁴⁶ Kullanım olarak bu ekin kısrağ ifadesinde kısra benzeyen anlatımına sahip olduğu da düşünülebilir. Zaten Korkmaz, eserinde ekin küçültme işlevinin yanında benzetme anlamı da katabildiğini belirtmiştir.⁴⁷

“kadem kılsa sol yan **yağak** né kıılır”⁴⁸

Bu dizede ise dikkat edilmesi gereken ifade *yağak* ifadesidir. Kullanım olarak “sağ yanına oturmak” şeklinde aktarılamaz çünkü dörtlükte geçtiği üzere *sağ yan yağak* ifadesi “sağ yanın tarafı, cenahı, yönüne oturmak” anlamında kabul edilmelidir. Bu bakımdan *yağak* ifadesi “taraf, cenah” anlamında yeni bir kavram türettiği söylenebilir. Argunşah ve Toparlı, “+ak” ekinin bahsinde ekin sadece *başak* ifadesinde geçtiğini belirtmiş⁴⁹, *kısrağ* ve *yağak* örneklerinden söz etmemiştir. İşlev olarak bakıldığında araştırmacıların ortak kanaatinde olduğu gibi ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen “başak” ifadesinde küçültme anlamının olduğu görülmektedir. Aynı ekin *kısrağ* ifadesinde ise Korkmaz'ın (2009: 35) belirttiği üzere benzetme ilgisi kurduğu anlaşılmaktadır. Ancak *yağak* ifadesinde ek başlı başına yeni bir kavram türetmiştir. Bu bağlamda *Mu'înü'l Mürîd*'de ekin üç ayrı işlevine rastlanıldığı söylenebilir. Kimi araştırmacılar bu ek başlığı altında “tamak” ifadesini de bu ek örnekleri arasında saymaktadır ancak bu ifadeye eldeki çalışmada sözcüğün “tam- (damlamak)”⁵⁰ kökünden geldiği kabul edilmiş ve inceleme dışı bırakılmıştır.

“+An”

“tağı bilgil ensâri **oğlanları**”⁵¹

Dizede *ensâri oğlanlar* ifadesi “ensarın çocukları” anlamındadır. Ek için Gabain, “Sadakat (Vertrautheit) ifadesi ve kuvvetlendirme (nadiren; yahut eski çokluk ?) bildirir.” diyerek “eren, oğlan ve örten (alev, alevler)” örneklerini vermiştir.⁵² Korkmaz, ekin bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevinde kullanıldığını bildirmiştir.⁵³ Tekin, ek hakkında fikir belirtmemiş sadece “yâğir+ân<yâğrân (kestane rengi)” örneğini vermiştir ancak “+an” ekini ayrıca çokluk başlığı altında da saymış ve Moğol kökenli çokluk eki olduğunu belirterek “ârân” örneğini vermiştir.⁵⁴ Banguoğlu'nun ek için daha detaylı inceleme yaptığı söylenebilir. “Eren, oğlan, kızan, köken, kolan, çiten, belen, sapan, tümen, yemşen, köşen, gözen” örneklerini sıralayıp “+an” ve “+ek” ekleri arasında “...ek küçültme adları tarzında eski bir küçültme ekinin mahsulleri

45 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 125.

46 Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 240.

47 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 35.

48 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 135.

49 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 52.

50 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 264.

51 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 96.

52 Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: TDK Yayınları, 1988): 44.

53 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 35.

54 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 80.

gibi görünür.”⁵⁵ diyerek paralellik kurmuştur. Bu benzerlik için “oğlan/oğlak, köşen/köşek” örneklerini verirken ekin çokluk değil de topluluk anlamı kurabildiğini belirtmiştir. Yine Banguoğlu, bahsedilen küçültmenin sevgi, tercih ve takdir anlatımları yoluyla berkitme ve büyültme anlamları taşıdığını belirtir.⁵⁶

Mu'înü'l Mürîd'de geçen “+an” ekli bir diğer ifade ise şöyledir:

“bu cümle **ëren** hem bu cümle **tişi**”⁵⁷

Burada *ëren* ifadesi erkekler anlamındadır. Bu ifadenin erkekler anlamına sahip olduğu devamında gelen *tişi* ifadesinden çıkarılmaktadır. Banguoğlu, belirtilen bu ayrımı incelemesinde özellikle vurgular. Burada *er-* fiil köküne fiilimsi eki olan “-en” ekinin gelerek kalıcı isim yapan anlatımın kastedilmediği bilinmelidir. Zaten bu, dize anlamından rahatlıkla ayırt edilebilmektedir.

Dizede *ëren* ifadesindeki “+en” ekine dair farklı bir bakış ise Hacıeminoğlu'na aittir. Ekin birleşik bir ek olduğunu belirterek “Ekin isimden fiil yapan -a / -e eki ile, fiilden isim yapan -n ekinin birleşmesiyle ortaya çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir. Mesela ‘er’ isminden basamak kelime olarak *er-e-* ‘erleşmek, yiğitleşmek’ anlamında bir fiil yapılmış olabilir. Oradan da -n ile ‘yiğit’ anlamında biraz daha kuvvetli isim türetilmiş olabilir.”⁵⁸ der. Bu izahına ek olarak *ëren* ifadesinin yanında *oğlan* örneğini de vermiştir.⁵⁹ Tüm bu açıklamalara ek olarak *Mu'înü'l Mürîd*'deki şu ifade dikkate değerdir:

“**tümen** türüg ilhâm cevâhir saçıp”⁶⁰

Buradaki *tümen* ifadesi bin anlamındadır. Burada tıpkı DLT'de görülen *tümen türüg*⁶¹ anlatımı görülmektedir. Gülensoy, ifadenin Türkiye Türkçesinde kullanımını “pek çok” anlamında olduğunu, tıpkı Hacıeminoğlu'nun (1996: 14) belirttiği gibi “+e-” ve “-n” eklerinin birleşmesinden oluşan ekle türediğini belirtmiştir.⁶² *Mu'înü'l Mürîd*'deki bir başka kullanımında ise *tümen* ifadesinin Gülensoy'un (2007: 945) belirttiği üzere Orta Türkçedeki ifade tarzı görülmektedir:

“şükür hamd ilâhî **tümen** miñ saña”⁶³

Bu dizede *tümen miñ* ifadesi DLT'de geçtiği şekliyle kullanılmasına karşın burada DLT'de olduğu gibi “bin kere bin” anlatımının olmadığı ve *tümen* ifadesinin kuvvetlendirici bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Bu açıklamalarla birlikte *Mu'înü'l Mürîd*'de üç ifadede görülen “+an” ekinin işleve dönük izahına bakıldığında *tümen* ifadesinin tek başına kullanımlarda bir sayı bütününe topluluk anlamında yani “bin-on bin/pek çok” anlamlarına gelen türemiş bir ifade tarzı görülürken aynı

55 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 174.

56 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 174.

57 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 93.

58 Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* (Ankara: TDK Yayınları, 1996): 14.

59 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 14.

60 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 148.

61 Atalay, *Divan-ı Lügati'î Türk Tercümesi I*, 402.

62 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 945.

63 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 91.

ifadenin bir başka sayı ile kullanıldığı durumlarda kuvvetlendirici etkisinin olduğu söylenebilir. Eserde geçen *eren* ifadesinde er/yiğit köküne gelen, *oğlan* ifadesinde ise “evlatlar” anlamı veren çokluk bildirici bir ekin varlığından söz edilebilir. Bu bağlamda Tekin’in belirttiği “Moğolcadan gelen çokluk ekinin”⁶⁴ izinin bu örnekte görüldüğü söylenebilir. Sonuç olarak ekin başlı başına türetici, kuvvetlendirici ve çoğaltıcı etkileri olduğu *Mu’înü’l Mürîd*’deki bu üç ifade de görülmektedir.

“+Ar”

“namâzda kişi şekge tüşse *birer*”⁶⁵

Dizede geçen *birer* ifadesi bir paylaşma anlamı taşımaktadır ancak dörtlüğün çevirisine baktığımızda şüpheye düşen kişinin namazda ne konuda şüpheye düştüğü açıkça söylenmemektedir. Bahsi geçen şüphenin ilkinde namazı kendinin bozması gerektiğini ama hep oluyorsa bu şüphe, namazı bozmanın fazladan bir sarf-harcama olacağı belirtilmiş. Burada günümüze aktarılırken açıkça yer bulmayan ifade *birer*dir. Bu ifadenin “rekât” ifadesini karşılama olasılığı yüksektir. Argunşah ve Toparlı çevirilerinde şüphenin rekât konusunda olduğunu, dörtlükte geçmemesine karşın çevirilerinde ifadeye yer vererek ortaya koyarlar.⁶⁶ Bu bakımdan rekâtların birer birer olmasından ötürü bu ifadenin rekât ifadesini karşıladığı yorumu yapılabilir. İfadenin ekine baktığımızda Korkmaz, eki asıl sayıları üleştirme sıfatı yapan bir ek olarak göstermiş ve bütün sayılara gelebildiğini belirtmiştir.⁶⁷ Ergin ise işlekliliğini tam olarak belirttiği ekin asıl sayılardan dağıtma sayı isimleri yaptığını belirtmiştir.⁶⁸ Yine eserinde ekin hece bölünmesinden ötürü “+şar/+şer” şeklinin olduğunu belirtmiş ancak *Mu’înü’l Mürîd*’de bu ekin tek örneği, yukarıdaki dizede verilmiştir. Tekin de Eckmann da eserlerinde yapım ekleri arasında eki göstermemişlerdir. Gabain ise ekin geldiği sayıları üleştirme sayıları başlığı altında değerlendirmiş ve yapım ekleri arasında yer vermemiştir.⁶⁹ Ekin tam olarak türetme işlevinde olup olmadığı uzmanlarda fikir birliği olmadığından günümüzde tartışılan bir konu durumundadır. Korkmaz’ın (2009: 342) da belirttiği üzere ek, sayıları sıfat yapmak görevindedir. Tüm sayılara getirilebilen bu ek sayılardan yeni bir kavram ortaya çıkarmamaktadır. Bunlarla beraber *Mu’înü’l Mürîd*’de görülen şekli itibarıyla *birer* ifadesi rekât kavramını karşılıyorsa burada gramercilerin aksine sayı köküne gelen ekin yeni bir kavram yaptığını söyleyebiliriz. Bu kesin ve destekleyici örneklere sahip olmasa bile burada ekin sıfat yapmadığını görmekteyiz. Bundan ötürü bu kullanımda üleştirme ekinin geldiği *birer* ifadesinin dinî bir kavram olan “rekât” ifadesini karşılama olasılığı da yüksektir çünkü *Mu’înü’l Mürîd*’de fasıl başı olan, dizesinden örnek aldığımız dörtlüğün ardındaki dörtlüklere baktığımızda rekâtın şaşırılması ya da nasıl kılınması gerektiğini belirten ifadeler yer almaktadır. Bununla beraber yine *Mu’înü’l*

64 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 102.

65 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 109.

66 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 167.

67 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 342.

68 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 169.

69 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 75.

Mürîd'de geçen iki örnekte ise ekin yine aynı kök üzerinde farklı bir yönü görülmektedir:

“bilig bilmiş için ‘âlimler *birer*”⁷⁰

“münâcât bile muş *birer* vâkıta nâz”⁷¹

Aslında bu ifadeler yukarıda olası olarak sayılan “rekât” ifadesini karşıladığı ihtimalini zayıflatmaktadır. Çünkü burada kullanılan anlamın “bazen” ifadesini karşıladığı görülmektedir. Yine de bu anlatımlarda eki dilçiler türetme eki olarak belirtir ancak temelde “yeni bir kavram türetmeyen üleştirme” işlevinde olmadığı açıktır. Bundan ötürü ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de görülen ve üleştirmeden farklı bu diğer işlevinin sayı isminden yeni bir kavram türettiği söylenebilir.

“+çI”

Türkiye Türkçesinin en işlek eklerinden biri olan bu ek *Mu'înü'l Mürîd*'de iki yerde geçmektedir. Korkmaz, ek için “meslek eki” tabirini kullanmıştır.⁷² Eserinde “Adlara gelerek bir nesneyi, bir işi veya bir sanatı kendisine meslek uğraşı olarak seçmiş olanları gösteren adlar türetir.”⁷³ ifadesiyle birçok işlevi arasında ekin bu işlevini ilk olarak saymıştır. Türkiye Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumlarına riayet ederek gelen bu ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de ünsüz uyumuna uymadığı görülmektedir.

“eger bolsa muntêg *ekinçi* kaçan”⁷⁴

Dizede kullanılan ifade “çiftçi, ekin eken kişi” anlamındadır. Kullanım itibari ile meslek ismi yaptığı görülmektedir. Banguoğlu, ek için “Bu ek dilimizin en verimli üretim eklerinden biridir. En eski ve esas işleyişi adlardan kılıcı adı (nom d’agent) yapmaktır.”⁷⁵ demektedir. Ergin de esas işlevin meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapmak olduğunu belirtmiştir.⁷⁶ *Mu'înü'l Mürîd*'deki şekliyle ekin burada meslek ismi yaptığı söylenebilir. Eserde çiftçi anlamında Harezmi Türkçesinde sık rastlanabilen “tarıgçı” ifadesinin kullanılmamış olması önceki dörtlüklerde geçen ekip biçme işleminden yorumlanabilir. Burada bahsedilen ekip biçme “ibret tohumları” ekmektir. Bir nevi burada mecaz anlam mevcuttur. Daha özel bir anlam taşıyan bir ifade ortaya koymak adına ve işin sürekli devam ettiği bildirmek için bu *ekinçi* şeklinin seçildiği düşünülebilir. Eserde ekin bir diğer kullanımı ise şu şekildedir.

“İdi hazretinde *cefâci* bolur”⁷⁷

Buradaki kullanımda ise ekin yine “+çI” şekli ile geldiği görülmektedir. Ses uyumlarına uymama⁷⁸ hususu Gabain’in belirttiği üzere ekin Moğolca olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu kullanımda ise işlev olarak Banguoğlu’nun da belirttiği üzere Arapça ve Farsça türlü şekilleri Türkçeleştirmede⁷⁹ kullanılmıştır. İfade “cefakâr, cefa çeken” anlamındadır. Argunşah ve

70 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 150.

71 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 150.

72 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 41.

73 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 41.

74 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 133.

75 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 162.

76 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 157.

77 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 104.

78 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 43

79 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 174.

Toparlı'nın (2014: 52) incelemelerinde eke örnek olarak verilen dörtlük yanlış işaretlenmiştir. Onların belirttiği dörtlükte “ekinci” ifadesi “ikinci” anlamındadır. Bu eke *Mu'inü'l Mürîd*'de verilen iki yer dışında başka bir yerde rastlanmamıştır.

Günümüzde bu ekin tüm işlevleriyle gramerciler tarafından kesin olarak yapım eki kabul edilmesine karşın farklı fikirler sunanlar da vardır. Özellikle Baydar; Banguoğlu'nun eserinde vurguladığı “alışkanlık sıfatları yapma”⁸⁰ işlevinden hareketle ekin “pilavcı, uykucu vb.” kullanımlarda tam olarak yapım eki işlevinde olmadığını, bu gibi kullanımlara sahip ekin bu işleviyle tür değiştirici ek olduğunu belirtmiştir.⁸¹

“+çuk”

Mu'inü'l Mürîd'de bu ek bu şekli ile bir örnekte görülmektedir. Ek için Korkmaz, “...adlara ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma ifadesi katan bir ektir.”⁸² der.

“besā bakşa ‘ömri inen *kısaçuk*”⁸³

Burada kullanılan şekli ile ifade “çok kısa” anlamındadır. Banguoğlu ekin günümüz kullanımı için “-cik aslında çekim eki olarak adlara ve sıfatlara gelen vurgulu bir küçültme ekidir.”⁸⁴ demektedir. Bu açıdan ekin yapım veya çekim eki olarak herkesçe kabul edilen ortak söylemi bulunmamaktadır. Ergin, ekin gelişimi için “-cık, -cik, -cuk, -cük eki Eski Türkçede yoktu. Bu ekin Türkçede eskiden beri görülen ve kendisinin bir eşi olan -cak, -cek ekinden türemiş olduğu anlaşılmaktadır.”⁸⁵ der ve eş olarak gördüğü “+cak/+cek” ekinin günümüzde yapım eki işlevinin gittikçe kaybolduğunu ve “ailecek, çabucak vb.” örneklerinde görülen çekim eki işlevinin yaygınlaştığını belirtir.⁸⁶ Yine bu ekin yukarıda belirtilen “+cak” ekiyle eş olma durumu düşünüldüğünde *Mu'inü'l Mürîd*'de geçen şu ifadeler önemlidir:

“yonar mu ayıtlı *bıçak* öz özin”⁸⁷

Gabain, küçültme bildiren “+çak” eki bahsinde “bıçak, bıçak: ‘çakı’(bı: ‘bıçak’)” örneğini vermiştir.⁸⁸ Dizedeki “bıçak” ifadesi bu açıdan “+çak”, “+çuk” ekine örnek olarak gösterilebilir. Bıçak kelimesinin kökü üzerine Tekin, “bıçak, bıç-(kesmek)’tan değil, bi’den gelir.”⁸⁹ der. Bu iki bilgi haricinde Gülensoy, “biç-” fiilinin de coğrafyasını göz ardı etmemek gerektiğini belirtmiştir.⁹⁰ Argunşah ve Toparlı incelemelerinde bıçak ifadesinin kökünü “biç-” fiili kabul etmişlerdir.⁹¹ Bunlardan hareketle “bıçak” ifadesinin kökü “bı: bıçak” olarak kabul edildiğinde

80 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 163.

81 Turgut Baydar, “Türkiye Türkçesindeki Yapım Ekleri Üzerine” *Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumunda Sunulan Bildiri* (24 Kasım 2016. İstanbul).

82 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 42.

83 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürîd*, 119.

84 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 164.

85 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 164.

86 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 164.

87 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürîd*, 140.

88 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 43

89 Talat Tekin, *Makaleler II: Tarihi Türk Yazı Dilleri* (Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2004): 526.

90 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 139

91 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürîd*, 55.

üzerine gelen ek küçültme eki olarak kabul edilecektir. Bu bilgilere ek olarak yine de burada Eski Türkçede küçültülmüş bir ismin günümüzde anlam olarak genişleyerek kendi başına küçültme anlamı taşımayan bir kullanımının olduğu söylenebilir. Tabii *biç-* fiil kökünü de göz ardı etmemek adına kelime ve aldığı ek isimden isim yapma ekleri bahsinde değerlendirilmemiştir.

“+dAş”

İsmlere gelerek onlara beraberlik, aynılık anlamı katan bir ektir. Korkmaz, ortaklık bildiren ad ve sıfatlar türeten ek olarak tanımlamıştır.⁹² Tekin, Eski Türkçede ekin “kadaş ve kagadaş<ka: aile” ifadelerinde görüldüğünü belirtmiştir.⁹³ Bu görüşlerden çok farklı olarak Gabain, ekin “-da” hâl ekinin üzerine iş “eş” kelimesinin gelmesiyle oluştuğunu söyler.⁹⁴ *Mu'înü'l Mürîd*'de ekin yalnızca bir örneğine rastlanır.

“*karındaşlar* ara sözum yaymakım”⁹⁵

Dizede geçen *karındaş* ifadesi Eski Türkçede görülen ve *kadaş* sözcüğünün daha detaylandırılmış hâli olmakla beraber tasavvufî bir kavramdır. Ekin ilk olarak görüldüğü hâli ile *kadaş* kelimesi aynı evin mensubu anlamındadır yani “evdeş” şekliyle günümüze aktarılabilir. Oysa *karındaş* sözcüğü aynı karından olan anlamındadır ve bu ikisi birbirinden farklıdır. Günümüzdeki kardeş anlatımının esas şekli olarak kabul edilebilir. *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen şekilde ise tasavvufî bir kavram söz konusudur. “Aynı tarikatın mensupları, yoldaş-karındaş-ahi-ihvan” anlamındadır. Ekin verdiği anlam itibarıyla yukarıda alıntılıdığımız Gabain'in belirttiği husus dikkate alındığında ekin geldiği isimlerde yeni bir sözcük oluşumundan bahsedilemeyeceği açıktır. Sadece hâl ekli bir sözcük ile “eş” ifadesinin birleşiminden oluşan bir birleşik kelimenin varlığı söz konusu olmaktadır. Yine zamanla *karındaş* ifadesinin *kardeş* şekline dönüşerek ünlü uyumuna aykırı bir ilerleyiş göstermesi bu ihtimali kuvvetlendirir durumdadır.

“+dUz”

Eski Türkçede çok görülmeyen bu ekin, günümüzde de birkaç kelime dışında örneği yoktur. İşlevi kesin olarak bilinmeyen ölü bir ektir.⁹⁶ *Mu'înü'l Mürîd*'de yalnızca *kündüz* sözcüğünde rastlanır:

“tutuş tünle *kündüz* seherde niyāz”⁹⁷

Korkmaz'ın da belirttiği üzere ekin işlevi konusunda örneklerin azlığından herhangi bir yorum yapılamamaktadır. Ancak ek için Korkmaz'ın (2009: 47) verdiği örnekler arasında yer alan “yıldız” ifadesi yine aynı eserde fiilden isim yapan “-(A)z” eki bahsinde de vermiştir. Yine Korkmaz'ın “+duz” eki bahsinde örnek verdiği *kunduz* kelimesi üzerine Gülensoy, daha farklı bir tespitte bulunarak ifadenin kökünü “kun-(soymak)” fiili olarak belirtmiştir.⁹⁸ Bu açıdan

92 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 46.

93 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 81.

94 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 46.

95 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 150.

96 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 47.

97 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 149.

98 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 569.

bakıldığında ek çoğu gramerde bulunmamakla birlikte ek üzerine açıklama yapanların birbirleri arasında hatta kendi içlerinde tutarlı tespitler yapamadığı görülmektedir. Sonuç olarak ekin kündenüz ifadesinde “+de-z?” şeklinde birleşik bir yapısının olduğu yorumunda da bulunulabilir.

“+gA”

Eski Türkçe ve günümüzde çok az kelimeye yer alan ekin *Mu'inü'l Mürîd*'de tek örneği vardır. Gabain, ekin yönelme hâli eki ile aynı görüntüde olduğunu belirterek “*başka, ürkâ: daima*” örneklerini vermiştir.⁹⁹ Tekin (2003) ile Korkmaz'da (2009) eke rastlanmamıştır. *Mu'inü'l Mürîd*'de geçen şekli şu şekildedir:

“sëniñ maqsudun sëndin **özge** neñ ol”¹⁰⁰

Ergin eki, iki kelimeye “donmuş” olarak tarif etmiş ve işlev olarak “ekin kök dışındakini ifade etmek” olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹ Hacıeminoğlu ise yukarıdakilerin aksine *Mu'inü'l Mürîd*'de de geçen *özge* ifadesinin “öz” isim köküne “+i-” ve “-k-” fiil yapma eklerinin gelerek “başkasından farklı görmek” anlamına gelen bir fiilden türediğini belirtmiş, aynı durumun *başka* ifadesi için geçerli olduğunu savunmuştur.¹⁰² Yani *öz* isminden türeyen ve “başka saymak, farklı görmek” anlamında yeni bir fiil oluşturulmuş ve “-A” zarf fiiliyle kalıplaşmış bir görüntü söz konusudur. Ancak burada da “başık- ve özik-“ fiillerinin isim olmak için tarihî seyirde Korkmaz'ın da belirttiği üzere “doğa, süre, dize, evre”¹⁰³ gibi ifadelerde geçen, zarf fiil ekinden örnek alınarak Cumhuriyet dönemine ortaya çıkan -A ekini alması gerekmektedir. Burada “özik-, başık-” gibi fiiller tarihî seyirde örneklenemese de bu kalıplaşmaların “kese, çevre, oya, sapa vb.”¹⁰⁴ gibi eski kelimelerde de görülebilmesi, “+gA” ekinin üç ekin birleşimiyle mevcut formuna ulaştığı fikrini destekler.

“+gU”

Ek, Korkmaz (2009), Ergin (2009), Gabain'de (1988) geçmemekle birlikte Tekin'de “ädgü, başgu, nâgüdâ” sözcükleriyle örneklendirilmiştir.¹⁰⁵ Ekin *Mu'inü'l Mürîd*'deki örneği şu şekildedir:

“eger qahrı **bëlgürtse** ol n'ëtge-sën”¹⁰⁶

Burada *bëlgürt* ifadesine köken olarak bakıldığında Gülensoy'da, “bel (işaret, im)”¹⁰⁷ kelimesi görülmektedir. Tekin, bu ekin nitelik adları türettiğini belirtmiştir.¹⁰⁸ Bu açıdan *belgü* ifadesi nitelik olarak pekiştirilmiş bir görüntüdedir. Bu açıdan ekin pekiştiren ve kuvvetlendiren bir işlevinden bahsedilebilir. Ancak bu işleviyle tam ve müstakil yeni bir kelime türetip türetmediği hususu kesin olarak belirlenemez. *Mu'inü'l Mürîd*'de geçen şu ifade ise işlev olarak daha farklıdır:

99 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 45.

100 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürîd*, 142.

101 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 175.

102 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 182.

103 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 68.

104 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 68.

105 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 82.

106 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürîd*, 98.

107 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 130.

108 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 82.

“bu ma‘şûk tapa bil sèn-ök *közü*-sèn”¹⁰⁹

Dizedeki *közü* ifadesinin anlamı “ayna”dır. Buradaki kullanımın işlevine bakıldığında ekin isimden yepyeni bir kavram türettiği görülecektir. Yine Gülensoy, ekin “köz/göz” isim köküne geldiğini belirtmiştir.¹¹⁰ Ancak buradaki kullanım ileride değinilecek olan fiilden isim türeten “-GI” eki ile eşya ismi türetmesi bakımından benzer bir kullanıma sahiptir. Gabain ise “közü” ifadesinin “közün-/görün-“ fiilinden geldiğini belirtmiştir.¹¹¹ Bu bakımdan ekin bu işlevi itibarıyla fiilden isim yapma ekiyle aynı olup olmadığı da tartışmaya açıktır.

“+(U)k”

Ek tıpkı “+ak” eki gibi benzerlik ilişkisi kurarken küçültülerek oluşturulan bir benzerlik olduğu için diğer ekten ayrılır. *Mu'înü'l Mürîd*'de üç örneği mevcuttur. Ergin ekin benzerlik bildirdiğini belirtirken “topuk, kabuk, kovuk ve bebek”¹¹² örneklerini verir. Korkmaz, ekin küçültme anlamında sadece yansımali köklere geldiğini belirterek “çıkırık, gıcırık ve kıtırık” örneklerini vermiştir¹¹³ ancak belirtilen bu işleve *Mu'înü'l Mürîd*'de geçtiği şekillerde rastlanmamıştır. Tekin ise Orhun Türkçesinde sadece “ilk: birinci olarak < il: ön” kelimesinde geçtiğini belirtir.¹¹⁴ Argunşah ve Toparlı, ekin ünsüzle biten kelimelerde eke bağlayıcı ünlü olarak düz ünlü yerine yuvarlak ünlü geldiğini belirtirken ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de iki örneği olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁵ *Mu'înü'l Mürîd*'de ekin görüldüğü yerler şunlardır:

“adağkı *topuk* birle yup rāst kılıp”¹¹⁶

Dizede *topuk* ifadesi günümüzde de kullanılan anlamıyla karşımıza çıkmıştır. Vücutta bir bölgeyi ifade ederken benzerlik ilişkisi kurularak yeni bir terim üretilmiştir. “Topa benzemek” yahut “küçük top” anlatımından hareketle vücutta bir bölgenin ismini işaret ederek karşımıza çıkan “topuk” ifadesine işlev olarak küçültme ve benzetme anlamı katan bu ek yeni bir kavram oluştururken geldiği kelimeyi yeni ve farklı bir kavramı ifade edecek şekle dönüştürmesi bakımından türetme eki kabul edilebilir. Yukarıda da belirtildiği üzere Ergin ekin örnekleri arasında yine aynı kelimeyi göstermiştir.¹¹⁷ *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen bir diğer kullanım şu şekildedir:

“kahır kıl aña şeytan *ortakı* ol”¹¹⁸

Burada geçen *ortak* ifadesi günümüz şekliyle aynı anlamı taşımaktadır. Sözcüğün köküne bakıldığında Gülensoy, kelimenin kökü olan “or-” fiiline ‘-tuk’ ekinin gelmesiyle Eski Türkçe bir ifade oluştuğunu belirtmekte ancak aynı eserde “or-” fiilini “delmek, delik açmak” olarak

109 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 146.

110 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 391.

111 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 54.

112 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 177

113 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 47

114 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 82.

115 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 52.

116 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 101.

117 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 177.

118 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 139.

göstermektedir.¹¹⁹ Bu da bu kelimedeki fiilimsi ekinin kalıcı isim yaptığı görüşünü ortaya çıkarırken bu fikrin anlam olarak *ortak* ifadesini ne ölçüde karşıladığını tartışmaya açar. Yine aynı eserde Gülensoy, bir başka maddede “ortak” ifadesine son ek yani “+k” eki gelmeden bir önceki hâli kabul edilebilecek ‘orta’ ifadesinin kökünü “or (merkez, yer)” olarak belirtmiş ve “+t” yapım ekinin üzerine “+a” yön ekinin gelerek bu kelimenin oluştuğunu savunmuştur.¹²⁰ Ancak bu şeklin kabulü bahsi geçen ekin bir türetme eki olup olmadığı sorununu ortaya çıkarır çünkü eklerin sıralamasında yapım ekinin önce bir çekim ekinin varlığı söz konusudur. “Orta”nın “ortak” ifadesinin “+k” ekinin gelmesinden bir önceki şekli olması daha muhtemeldir. Bu konuda bir başka kökenbilimci Eren ise bahsi geçen ifade için “Türkçe ortu (> orta) sözünden -k ekiyle yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor.”¹²¹ demektedir. Birçok fikir ortaya atılabilecek bir ifade olan ‘ortak’ ifadesinde sadece “orta” şekline bakılarak dahi sonundaki ekin bir türetme işlevi olup olmadığı yine tartışılabilir ve burada küçültmekten ziyade bir çoğaltma ekinin varlığı söz konusu olabilir. Yine Eren’in belirttiği üzere Tatar Türklerinin ‘urtak’ yerine ‘urtaş’ ifadesini kullandığı görülmektedir. Bu da sözcüğün kökünün “or (merkez, yer)” ifadesi olarak kabul eden görüşü destekler niteliktedir. Tüm bunlardan hareketle sözcük üzerinde yapılabilecek olası ek tahlilleri şu şekilde gösterilebilir:

1. Or- (delmek, delik açmak) “-tuk” (kalıcı isim yapmış bir fiilimsi eki),
2. Or (merkez, yer) “+t” (denkleştirme eki) “+ak” (“+ak” eki bahsinde belirtildiği gibi ek çoğaltma işlevinde)
3. Or (merkez, yer) “+t” (denkleştirme eki) “+a” (yön eki)¹²² “+k” (“+k” eki bahsinde belirtildiği gibi ek aynılık-beraberlik-benzerlik işlevi)

Bu üç tahlilin de söz konusu “+k” ekinin tam bir türetme eki olup olmadığını sorgulatabilecek bir görüntü çizdiği söylenebilir. Yukarıda belirtilen üçüncü tahlil göz önüne alındığında bir önceki örnek olan ‘topuk’ ifadesindeki küçültücü bir benzerlik işlevi yerine burada “+k” ekinin *ortak* ifadesinde küçültme yapılmadan oluşturulan bir benzerlik işlevinde olduğu görülmektedir. *Mu’inü’l Mürîd*’de geçen ve söz konusu eke örnek olabilecek son kullanım ise şu şekildedir:

“bilij kimge uymak kerek **ilk** munı”¹²³

Burada “ilk” ifadesinin “birinci, önce” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Tekin’in “ilk: ilk, birinci olarak < il: ön; karşı. ilgärtü: ileri”¹²⁴ diyerek örneklediği, *Mu’inü’l Mürîd*’de de geçen bu kullanımı söz konusu ekin örnekleri arasında işlev itibarıyla sayma gereğini doğurmuştur. Buradaki kullanımda “ön” ifadesini temsilen daha daraltılmış bir ifade görülmektedir. Bahsedilen kullanımda “+k” ekinin küçültme işlevinden bahsedilebilir. Ancak bu küçültme tıpkı *topuk* örneğinde olduğu gibi benzerlik/temsil işlevini de taşımaktadır. “İl+k” ifadesinde “ön”ü

119 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 631

120 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 631.

121 Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 310.

122 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 631.

123 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inü’l Mürîd*, 136.

124 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 82.

temsilen küçültülmüş bir ifadenin kastedildiği söylenebilir. Bu açıdan Argunşah ve Toparlı'nın da örnek olarak saydığı “topuk ve ortak”¹²⁵ ifadelerinden farklı olarak “il+k” kullanımını da konu içerisinde belirtmek gerekir.

“+IA”, “+IAg (<+IA-g)”

Ekin, isimden fiil yapma eki olan “+la-” ile fiilden isim yapma eki “-g” ekinin birleşmesinden oluştuğu açıktır. Türkçede “+la” şekliyle isim yapan bir ek bulunmaz. Aslında birleşik bir ek olan bu ekin isimden isim yapma ekleri başlığı altında değerlendirilmesi de bir noktada gereksiz görülebilir. Ancak bazı ifadelerin kökün üzerine gelen “+la-” isimden fiil yapma eki ile günümüz Türkçesinde tam karşılık bulamaması bu birleşik eki kimi araştırmacıların başlı başına isimden isim yapma ekleri arasında bir başlıkta ele almasına sebep olmuştur. Korkmaz, ekin birleşme bir ek olduğunu açıkça belirtir.¹²⁶ Ergin, ekin “+la” şekliyle “yayla ve kışla” kelimelerinde görülen ve işlek olmayan bir isimden isim yapma eki gibi görüldüğünü ancak ekin işlek bir isimden fiil yapma eki olduğunu belirtirken “yayla, kışla” örneklerinde kelime sonunda yer alan -g isim yapma ekinin düştüğünü ekler.¹²⁷ Ekin geldiği ifadelerde köke ait bir yer adı yaptığı görülmektedir. *Mu'înü'l Mürîd*'de görüldüğü şekillerde yer adı yapma işlevinin dışında belirli bir vakit-süre anlatımını da meydana getirdiği görülmüştür. *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen örneklerden biri şöyledir:

“têweler taş *otlağda* yayı kışı”¹²⁸

Buradaki *otlağ* ifadesi çayır, “otlak” anlamındadır. *Ot* isim köküne gelen “la-” isimden fiil yapma eki ve “-g” fiilden isim yapma ekiyle yeni bir isim meydana gelmiştir. Yukarıda bahsi geçen ve kimi araştırmacıların bu eki müstakil bir başlıkta almasının *otlağ* ifadesi için geçerli olamayacağı görülmektedir çünkü bu kullanımda *ot* ismi “+la-” fiil yapma ekini üzerine aldığı anda anlamlı bir kullanım oluşturabilmektedir. Bu sebeple bu kullanımın “+lag” eki diye eklerin birleşiminden oluşan müstakil bir ekle oluşturulduğu konusu tartışılabilir.

Günümüzdeki kullanımına bakıldığında ifadenin aynı eklerin geldiği “yayla ve kışla” ifadelerinin aksine sonundaki “-g” yapım ekini kaybetmediği ve *otlağ* şeklini koruduğu görülmektedir. Bu açıdan ekin asıl şeklini görebilmek açısından *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen bu örnek önemlidir. İşlev olarak bakıldığında ekin başlı başına bir ek olmaması nedeniyle sondaki “-g” fiilden isim yapma ekinin işlevini görmekteyiz. Bu da, bu kullanımda geldiği fiilden yer ismi yapmıştır.

Mu'înü'l Mürîd'de geçen ve işlev olarak daha farklı görülebilecek bir başka kullanım ise şu şekildedir:

“velî *ödle* yatsıg ekündüde şek”¹²⁹

125 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 52.

126 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 49.

127 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 178.

128 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 122.

129 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 110.

Dizede *ödle* ifadesi günümüz “öğle” ifadesiyle aynı anlamdadır. İslam esaslarında beş vakit farz olan namazın vakitlerinden biri olan bu ifade, Arapçada “zahira/zühr” kavramının Türkçe bir anlatımla dilimizde kullanılması açısından önemlidir. İfadenin köküne bakıldığında “öd: zaman” kelimesi görülür. *Ödle* ifadesinde kimi araştırmacıların “+IAg” ekini müstakil bir başlıkta ele almasını doğuran sebeplerden birinin yer aldığı söylenebilir. Çünkü bu kullanımda “+la-” ve “-g” eklerinin bir araya gelmesinin sebebi *ödle* ifadesinde tam olarak anlamlandırılmamaktadır. Yani *ödle* anlatımının anlam itibarıyla “zamanla-” fiiliyle nasıl bir bağlantı içerisinde olduğu konusu kimi araştırmacıların “+IAg” ekini müstakil bir başlıkta değerlendirme gereğini doğurmuştur. Ancak bu kullanım, anlam olarak “görülen, bilinen ve yaşanan zaman” anlamında kabul edilebilir çünkü Arapça bir ismin yerini tutması için oluşturulmuş bu anlatımın Arap dilinde “zühr/zahir (öğlen namazı): görülen, bilinen” anlatımıyla aynı anlamı taşıdığı görülecektir. İfadede sıkıntılı görülebilecek ikinci husus ise ifadeye bakıldığında sondaki “-g” fiilden isim yapma ekinin düşmesidir: *ödle* < *ödleg*. Bunun izahı için günümüzde kimi kullanımlarda görülen, çoğu kullanımda ise kaybolmuş “-g” ekinin *ödle* ifadesinde erken dönemde kaybolmasının karıştırılması muhtemel “*ödleg* (zaman)” ifadesiyle anlam farkını oluşturmaktan kaynaklandığı söylenebilir.

Argunşah ve Toparlı, araştırmalarında *ödle* ifadesini “+IAg” ekinin örnekleri arasında değil farklı bir madde başlığı altında “+IA” eki arasında göstermişlerdir.¹³⁰ Ancak yukarıda belirtilen durum göz önüne alındığında Türkçede sadece “+IA-” şeklinde bir isim yapma ekinin olamayacağını ortaya koymaktadır. Bu kullanımın aslında “-g” fiilden isim yapma ekinin kaybolmasından kaynaklanarak oluştuğu söylenebilir. Yukarıdaki izahın sonucunda yine *ödle* ifadesinde de bu durumun geçerli olduğu görülecektir. Ancak bu son ekin kaybolmasının doğal yolla değil de yeni bir anlam çıkarmak ve anlam karışıklığını gidermek adına kasıtlı olarak “kaybedildiği” düşünülebilir.

İşlev olarak bakıldığında *yayla*, *kışla* ve *otlag* kelimelerinin aksine burada “+IA-” ve “-g” ekinin birleşmesiyle kurulan ve daha sonra “-g” ekinin kaybolduğu *ödle* ifadesinde eklerin bir yer adı değil de zamansal olarak kısıtlanan bir dilim, bölüm oluşturduğu görülmektedir. Bu işlevin ise Arapça “zühr/zahir: öğlen vakti” kullanımını karşılamak adına oluştuğu söylenebilir. Ancak kelimedeki anlamın yer, mekân adı yapmadığı ve zamansal bir yönünün bulunduğu görülse de *ödle* ifadesi belli bir zaman dilimi içerisinde ayrı bir yer yapması bakımından “yayla, kışla ve otlag” anlatımlarındaki işlevinden tamamen bağımsız olmadığı görülecektir. *Mu’înü’l Mürîd*’de geçen ve eke örnek teşkil edip etmeyeceği kesin söylenemeyen bir kullanım daha mevcuttur:

“zekât bërse maldın tümen **kurla** yæg”¹³¹

Burada *kurla* ifadesini Argunşah ve Toparlı, “+la” yapım ekine örnek olarak belirtmişlerdir.¹³² Anlam olarak ifade “kez, kere” anlamındadır. *Tümen kurla* şeklindeki kullanım “bin kere, bin defa” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Yine Argunşah ve Toparlı, kelimenin kökü

130 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 52.

131 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 119.

132 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 52.

için herhangi yorumda bulunmamaktadır. Bu ifadenin isimden fiil yapan “+IA-” ve fiilden isim yapan “-g” ekinden oluştuğunu belirtmek şu hâliyle belli bir dayanağa sahip değildir. Ancak üzerine yapılabilecek yorumlardan biri ifadenin “kur: kuşak, kemer”¹³³ köküne eklenen “+la-” ve “-g” ekleriyle oluştuğudur. Bu şekliyle ifadenin “kur (kemer, kuşak)” kökünden “+la-” ekiyle: “dönmek, dolaşmak” ve en son “-g” ekliyle: “defa, kere” anlatımına ulaştığıdır. Böyle bir kullanıma köken bilgisi sözlüklerinde rastlanmadığı gibi DLT’de rastlanmaz. Bu bakımdan bir diğer yorum şu şekilde olacaktır: Eski Türkçede sıkça rastlanan, zarf fiil ekleriyle kalıplaşmış “taki, yana/yine” gibi bağlama ve ilgi kelimelerinin varlığı bilinmektedir. Bahsi geçen “kurla” ifadesinin tıpkı bu kullanımlarda olduğu gibi “kur-: kurmak, germek, toplamak”¹³⁴ fiil köküne gelen “-l-” çatı eki ile *kurıl-* şekline ve en son “-a” zarf fiil eki ile “kurıla/kurla: toplanarak kurularak, eklenerek, kere” anlamına ulaşılmıştır.

Sonuç olarak yukarıdaki ifadelerle beraber birinci izahta yapım ekleriyle yeni bir kelimenin türediğinden, ikinci izahta ise “+IA-g” ekine örnek olamayacak bir zarf fiil ekinin varlığından söz edilebilir. Bu bakımdan kesin bir sonuca ulaşmak bu kelime için zordur.

“+II/+IU” (< “+IIG/+IUG”)

Mu'înü'l Mürîd'de birçok yerde geçmektedir. Ek, Türkiye Türkçesinde tüm isimlere gelebilen, isim ve sıfat türetebilen en işlek eklerden biridir.¹³⁵ Asıl şekli olan “+IIG/+IUG” haricinde *Mu'înü'l Mürîd* birkaç yerde günümüzde şekliyle “+II/+IU” biçiminde görmek mümkündür. Ekin sonunda yer alan “-G” sesinin düşerek günümüz hâlini alması yani “+II/+IU” kullanımları Harezmi dönemine ait Oğuzca özellik olarak kabul edilebilir. Bu dönüşümün başlangıcı olarak Harezmi dönemini görmek mümkündür. Çünkü kimi kullanımlarda aynı kelimeye hem “+IUG” hem “+IU” şekliyle gelmiştir: “*türlü/türlüg*” gibi.

Eckmann, ekin “+IIG/+IUG” ekliyle karıştırılabildiğini ve ekin “bulunma aitlik ve münasebet” yaptığını belirtir.¹³⁶ Hacıeminoğlu ek için “Genellikle üzerine getirildiği isimleri sıfat yapan bu ek, bugünkü yazı dilimizdeki ‘-lı/-li’ eklerinin karşılığıdır. Türkçe ve yabancı asıllı kelimelerin üzerine getirilebilmektedir.”¹³⁷ demektedir. Gabain, “Bir şeyle teçhiz edilmiş olmayı bildirir; ekseriya sıfat yapar.” diyerek ekin Moğolcadaki “+lik” ekliyle benzer olduğunu bildirir.¹³⁸ Tekin ise ek için “Sahip olan anlamında sıfatlar türetir.”¹³⁹ Açıklamasını yapar. Günümüz kullanımında Ergin, işleklik derecesini çekim eklerine yakın olarak tarif ettiği ek için “Esas fonksiyonu aslında sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapmaktadır. Bu yüzden sıfat eki diye anılır.”¹⁴⁰ der.

Açıklamalarda görüldüğü üzere ekin tüm bahislerinde *sıfat* ifadesi geçmektedir. *Mu'înü'l Mürîd*'de yer alan kullanımlarına da bakıldığında ekin ismi sıfat kategorisine soktuğu

133 Atalay, *Divan-ı Lügati't Türk Tercümesi I*, 324.

134 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 570.

135 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 53.

136 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 34.

137 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 15.

138 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 44.

139 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 83.

140 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 159.

görülmektedir. Bu bakımdan ekin tam bir isim yapma eki olup olmadığı bugün tartışılmaktadır. Örneğin Delice, eki yapım ekleri arasında değil, “dönüştürücü ekler: sığata dönüştürücü ekler” arasında gösterir.¹⁴¹ Turan ise eki yapım ekleri arasında sınıflandırmamış, “olumluluk-olumsuzluk ekleri” adında yeni bir başlığı işaret etmiştir.¹⁴² Yine Gülsevin, bahsi geçen ekle birlikte birçok ekin ne ölçüde kelime türettiğini sorgularken “+II”, ekini “tür değiştirici ekler” başlığı altında sözlüklere madde başı olabilecek yeni bir kelime türetmeyen ek olarak sınıflandırmıştır.¹⁴³ Kara ise ekin bazen yapım bazen çekim eki olduğu görüşündedir, bunu ayırt ederken yerine başka öge getirilip getirilmemesine bakılması gerektiğini belirtir.¹⁴⁴

Ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de geçen kullanımlarına bakıldığında birçok ifade görülmektedir:

“eger bolsa bende ne **türlüg** tişi”¹⁴⁵

“kamug **türlü** tâ ‘at tamâm şüret ol”¹⁴⁶

Dizelerde geçen “**türlü-türlüg**: türlü” ifadeleri günümüz kullanımıyla aynı anlamı taşımaktadır. Ekin hem günümüz şekli hem de eski kullanımı iki farklı dürtüde karşımıza çıkmaktadır. Dizelerdeki anlam itibarıyla ekin, “ne türlü kadın - tüm türden itaat” şeklinde “tür” isim köküne gelerek kelimeyi sıfat yaptığı kullanımlar söz konusudur. Yukarıda da belirtildiği üzere ekin burada yeni bir anlam ortaya koyduğu söylenemez. Ekin, ismi sadece sıfat kategorisine geçirmiş olduğu görülmektedir. Bu kullanımlar haricinde Argunşah ve Toparlı, ekin hem “+IU” hem “+IUG” şeklinin görülebildiği bir başka örnek için “körklü-körklüg” kullanımlarını verir¹⁴⁷ ancak burada durumun **türlü-türlüg** ifadelerindeki gibi olmadığı görülmektedir:

“çın-oğ erte sınağ ‘amel **körklü** kıl”¹⁴⁸

“kılıklarda **körklüg** tevâzu’ erür”¹⁴⁹

Burada “körklü” ifadesi “güzel/görüntüsü olan/görüleşi” anlamındadır. Ekin, kelimeye tür değiştirirken bu şekli ile kelimeyi sıfat değil de zarf kategorisine geçirdiği görülür, kelimeyi vasıf ismi yapmıştır. Yine bu anlatımda kelimenin aslında sıfat iken peşi sıra gelen ismin düşmesiyle tek başına zarf işlevini üstlendiği sezilebilmektedir. Yani “körklü şekilde/hâlde” demek yerine sadece körklü denmiş ve vasıf ismi olan bu ifade zarf işlevini de üstlenebilmiştir.

Diğer örnekte **körklüg** ifadesindeki ek, Eckmann’ın da uyardığı konu olan “+IİK+IUK” ekiyle karıştırılmıştır.¹⁵⁰ Çünkü burada birinci dize “davranışlarda güzellik alçak gönüllülüktür” şeklinde günümüze aktarılmalıdır. Bu şekliyle ekin aslında bu kullanımda “+IİK” eki olduğu

141 İbrahim Delice, “Türk Dilinde,” 230.

142 Turan, “Türkçenin Yapım,” 1841.

143 Gülsevin, “Türkçede,” 1267-1284.

144 Funda Kara, “Yapım Eki Olmayan Eklerden Bazıları”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu bildirisi*, Erzurum (25-27 Nisan 2007): 570

145 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 101.

146 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 140.

147 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 52.

148 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 94.

149 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 149.

150 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 34.

açıktır. Argunşah ve Toparlı, dizeyi “davranışların güzeli tevazudur” şeklinde belirtmişlerdir.¹⁵¹ Ancak dize kelimelere herhangi ilgi ve iyelik eki koyularak değil de tam olarak günümüze aktarıp anlama bakıldığında çeviri yazıda yazımın *körklüg* şeklinde değil *körklük* şeklinde olması gerekir.

Mu'înü'l Mürîd'de geçen ve eke örnek teşkil etmesi bakımından kesinliği şüpheli bir başka ifade şu şekildedir:

“kerek çıkşa taşğa kiçig hem **uluğ**”¹⁵²

Dizede geçen *uluğ*, “ulu, büyük, yaşlı” anlamındadır. Sözcüğün kökü için Gülensoy, “ul: temel” ifadesini işaret eder.¹⁵³ Kökün üzerine gelen “+lug” ekiyle “temelli, güçlü, sağlam” anlamı oluşturulduğu görüşü muhtemeldir. Ancak bu fikir doğrultusunda burada kök için ul ifadesinden önce “u- : muktedir olmak” fiilinin bulunduğu ve ifadenin bu fiilden tıpkı “til<ti-l” ifadesinde olduğu gibi “-l” yapım ekininden türeyerek “+lug” ekini alıp sıfat olmadan önceki “ul: güç/temel” anlamına ulaştığı söylenebilir. Bu bakımdan Argunşah ve Toparlı'nın kök olarak işaret ettiği “ul”¹⁵⁴ ifadesi kesin olarak kök kabul edilemez. Yine de bu şekliyle ifade, “+IIG/+IUG” eki başlığı altında değerlendirmeye engel değildir. Ancak ifadenin “-(U)g” fiilden isim yapma ekiyle oluşturulması da ihtimal dâhilindedir. “Ulug<u-l-(u)g: güç edinmiş, gücü elinde tutan” şeklinin kabul edilmesi hâlinde bu örnek “+IUG” eki başlığı altında değerlendirilemez. Yahut “+IUG” ekinin aslında “-l” ve “-g” eklerinin birleşimiyle oluşmuş olabileceği de “uluğ” örneğinden hareketle mantıklı bir izah kabul edilebilse de kesin olarak isim tabanlarına geldiği düşünülen örneklerin yoğunluğu bu bakışı zayıflatır.

Mu'înü'l Mürîd'de geçen ve ekin işlevine aykırı olmayan, yorumlanmasında farklı görüş sunulmayan diğer şekiller şu şekildedir: “tilge **bağlıg** yemin”¹⁵⁵, “**borçluğ yuluğluğ**”¹⁵⁶, “**bitiglig** turur”¹⁵⁷, “**icazetliğ** erse revâ iktidâ”¹⁵⁸, “bu **yanlıg** inâbet irâdet berip”¹⁵⁹, “**şüpheligdin** ırakrağ turur”¹⁶⁰, “mürîd şeyhni **yazuklu** tēp bilmegü”¹⁶¹

Bu örneklerin tümünde ek ismi sıfat kategorisine sokmuştur. Bu bakımdan ekin *Mu'înü'l Mürîd*'de isimden yeni bir isim yaptığı şekline rastlanmadığı söylenebilir. Görülen tüm şekillerde ek, ismi sıfat yapan yani ismin sadece türünü değiştiren bir işleve sahiptir.

“+HIK/+HUK”

İlk yazılı metinlerden günümüze çok işlek olarak görülen bir ektir. Harezmi Türkçesinde ve dolayısıyla *Mu'înü'l Mürîd*'de fazlasıyla karşılaşılmaktadır. İsimlerden soyut ve somut

151 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 393.

152 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 116.

153 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 965.

154 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 53.

155 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 131.

156 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 126.

157 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 143.

158 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 136.

159 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 145.

160 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 139.

161 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 134.

isimler türetebildiği gibi isimleri sıfat kategorisine de soktuğu örneği mevcuttur. İlk olarak Eski Türkçe dönemine bakıldığında Gabain, ek için “Soyut ve müşahhas isimler ve sıfat yapar.”¹⁶² der. Tekin ise ek için herhangi açıklama yapmadan “bâglik, eşilik, özlük, adgırlık, bugralık” örneklerini verir.¹⁶³ Karahanlı döneminde de işlek olan ek için dönem özelliğini dikkate alarak Hacıeminoğlu, “Türkçe ve yabancı kökenli isimlerin üzerine gelerek genellikle soyut bazan da somut isimler yapar. Bir durum bildirdiği gibi; mekân ifadesinde de kullanılmaktadır. Bazı kelimelerde sıfat eki fonksiyonundadır.”¹⁶⁴ der. Harezmi Türkçesinin bir sonucu olan Çağatay döneminde Eckmann, ekin “-IIG/-IUG” ekiyle karıştırılabildiğini ve çok çeşitli fonksiyonlara sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁵

Türkiye Türkçesinde Korkmaz, geniş kapsam ve işleve sahip bir ek olarak nitelendirdiği ek için “Asıl işlevi eklendiği kelimeye tahsis, bir şey için anlamı veren adlar türetmektir.”¹⁶⁶ der. Ergin ise “Geçici olduğu gibi kalıcı isimler de yapar. Yani bir nesnenin bir vasfını bildirerek sıfat gibi kullanılan isimler yaptığı gibi nesne adı olarak kalıcı isimler de teşkil eder.”¹⁶⁷ der ve ekin başlıca işlevleri arasında “isimden yer, alet, topluluk isimleri, mücerret isimler ve sıfat yapmak” görevlerini sayar.¹⁶⁸ Banguoğlu, ekin çok işlek olduğunu ve kullanımının çekim eklerini andırıldığını belirtir.¹⁶⁹ *Mu’înü’l Mürîd*’de birçok yerde rastlanılan ekin işlev ve anlamından hareketle ne tür kelimeler türettiğine bakıldığında çeşitli örnekler görülmektedir. Bunları işlev olarak beş kısımda incelemek mümkündür.

Vasıf isimlerinden soyut kavramlar türetme: “**arıklık** nişâni şehâdet bile”¹⁷⁰

Burada “arıklık” ifadesi temizlik: kurtuluş/felah anlamındadır. “Arığ: temiz/pak” vasıf isminden soyut bir kavram olan temizlik/saflık ifadesi oluşturulmuştur.

“**tirigliknin** aşlı érür yél bile”¹⁷¹

Burada ise yine “tirig” vasıf isminden dirilik: hayat anlamında yeni bir kavram türetilmiştir. *Mu’înü’l Mürîd*’de aynı işlevde birkaç kullanım daha mevcuttur: **yıraklık**¹⁷², **yaşınlık**¹⁷³, **harışlık**¹⁷⁴, **uluğluk**¹⁷⁵, **yawuzluk**¹⁷⁶

İsimden yer ismi türetme: “ten ü ton **namâzlık** arığ bolmağı”¹⁷⁷

162 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 44.

163 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 84.

164 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 14.

165 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 34.

166 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 55.

167 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 155.

168 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 155.

169 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 193.

170 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 100.

171 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 98.

172 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 96.

173 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 116.

174 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 99.

175 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 110.

176 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 106.

177 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 101.

Buradaki *namâzlık* ifadesi namaz kılınacak yer anlamındadır. Namazın farzları belirtilirken Arapça kavram olan “hades ve necasetten temizlenmek” şartı burada *ten ü ton namâzlık* yani “vücut, elbise ve secdeye gidilecek yerin temiz olması” şeklinde belirtilmiştir. Günümüz kullanımında *namâzlık* ifadesi eşya ismi yapmış olmakla beraber Harezmi döneminde *Mu'înü'l Mürîd*'de geçtiği bu kullanımdan hareketle ifadenin namaz kılınacak “yer/mescit” kavramını karşılayacak şekilde kullanılabilirdiği görülmektedir. *Mu'înü'l Mürîd*'de bu işleve sahip olan bu kullanımdan başka bir örneğe rastlanmamıştır.

İsim kökünden bağımsız isim türetme: “bêrip aşlık *aşlıknu* almak revâ”¹⁷⁸

Buradaki *aşlık* ifadesi buğday anlamındadır. İlk olarak Korkmaz'ın belirttiği ve yukarıda da alıntılanan işlev akla gelse de burada buğday ifadesi “aşa tahsis edilen aş için olan” anlamında değildir. Mutfak malzemesi olarak düşünülse dahi buğday, saf hâliyle aş bir malzeme olarak görülmez. Zaten örnek seçilen dörtlükte bahsedilen konu, riba/faizdir. Buradaki “aşlık” ekilecek yahut işlenecek bir tohum ismidir. Dolayısıyla *aşlık* ifadesinde kökten bağımsız yeni bir isimden söz etmek mümkündür.

İsimden soyut isimler türetme: “yigitler uya-biz *uyalık* üçün ”¹⁷⁹

Dizede yer alan *uyalık* ifadesi kardeşlik anlamındadır. “Uya: kardeş” isiminden kardeşlik soyut kavramı türetilmiştir. Aynı dönemde karındaş, kardaş ifadelerinin kullanılmasına rağmen *uyalık* ifadesinin tercih edilmesinin “tarikat kardeşliği” ile “kan bağı kardeşliğini” ayırt etmekten ileri geldiği söylenebilir. Buradaki *uyalık*, tarikat kardeşliğinden farklı olarak gerçek kardeşliği ifade etmektedir. Çünkü *Mu'înü'l Mürîd*'de “karındaş, kardaş” ifadelerinin tarikat kardeşliğini ifade ettiği yerler mevcuttur. Bu dizede gerçek kardeşlikten bahsedilmektedir. *Mu'înü'l Mürîd*'de *uyalık* ifadesinde türetilen soyut kavrama benzer şekilde birkaç örneğe daha rastlamak mümkündür: *barlık*¹⁸⁰, *yoçluk*¹⁸¹, *sênlik*¹⁸², *kulluk*¹⁸³.

Filimsi eki “-mak” ile birleşerek gereklilik yahut emir bildirme/filimsi ekini pekiştirme: “biri *başlamaçlık* buyurmuşça Rab”¹⁸⁴

Ekin filimsi ekiyle birleşerek gereklilik/emir bildirme veya filimsi ekini pekiştirme işlevi yapım eki görevinde değildir. Ancak tüm örneklerinin verilmeye çalışıldığı ekin bu işlevini de yapım eki olmasa da belirtmek gerektiğinden konu içerisinde değerlendirilmiştir. Bu işlev, eklerin tasnifinin anlam ve işlev düşünülmeden sığ bir şekilde ikiye ayrılarak olamayacağına da bir kanıt niteliğindedir:

Dizedeki *başlamaçlık* ifadesi “başlamalı yahut başlamaktır” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir. Dörtlüğün tümüne bakıldığında şu şekilde bir anlatım mevcuttur: “(Abdestin nesi müstehab bilmelisin, bileceksin) biri Rabb'in buyurduğuna göre ve sağ taraftan *başla/*

178 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 130.

179 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 151.

180 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 146.

181 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 146.

182 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 142.

183 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 97.

184 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 105.

başlamalı/başlamaktır. (Abdest arasında duraksama/bir şey sokma!)” Burada günümüze aktarılabilecek şekillere bakıldığında kullanımın emir yahut gereklilik bildirebildiği gibi ek fiilin geniş zaman işlevinde de aktarılabildiği görülmektedir. Bunların herhangi biri, anlam olarak kabul edildiğinde ekin yapım ekinen çok uzak bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Eki bu işlevden daha farklı görevde düşündürebilecek bir başka örnek şöyledir:

“**ketürmeklik** islām  r r bil yaq n”¹⁸⁵

Burada ise dizenin öncesiyle beraber kurduğu anlama baktığımızda “İyi bil ki Őeriatın kurallarını yerine göre getirmek İslam’dır.” şeklinde bir ifade görülmektedir. Burada yer alan *ket rme lik* ifadesindeki durumun tıpkı Anadolu ağızlarında yahut ‘Yunus Emre Őiirlerinde’ fazlasıyla görülebilen, “-Ip” fiilimsi ekini “-UbAn” Şekline dönüştüren ve adına “ek yığılması”¹⁸⁶ denilebilecek bir durumdan kaynaklandığı düşünülebilir. Korkmaz, bu tür durumlara sahip olması bakımından Türkçeyi “ekin mevcut anlamına g c kazandırmak veya onun artık aŐınmaya yüz tutmuŐ anlamını yeniden tazelemek” amacıyla ek tekrarı yapabilen bir dil olarak tanımlar.¹⁸⁷ Bu kullanıma benzer bir başka kullanım ise Şu Şekildedir:

“bir Allah ünün yok **t meklik** bolur”¹⁸⁸

Dizede geçen *t meklik* ifadesinin aldığı ekin yukarıda da belirtildiği gibi g cs z kalan fiilimsi ekini kuvvetlendirmek görevinde olduğu düşünülebilir.  nk  *t meklik* ifadesinde de tıpkı *ket rme lik* ifadesinde olduğu gibi “+IİK” ekinin yeni bir kavram ortaya koymadığı, anlam ve tür olarak kelimeye yeni boyutlar kazandırmadığı açıktır. İŞlev olarak “ek pekiştirme” işlevinden daha farklı görüŐlere açık ve tartıŐılabılır olan bu konunun ulaŐacaėı ortak kanı bu ekin bu kullanımlarda yapım eki görevinde olmadığıdır.

“+(I/U)n”

Tekin, eki topluluk eki olarak açıklamıŐ ve “bodun” örneğini vermiştir.¹⁸⁹ Ekin *Mu’inn ’l Mürîd*’de geçtiği Şekillerde de ekin geldiği isimlerde bir çoğaltmadan bahsetmek mümkündür. Ancak bu ek çoğu zaman vasıta eki olan “+n” ile karıŐtırılmaktadır. Ekin “yazın, kıŐın, g z n, öğlen, için vb.” ve Anadolu ağızlarında “yayan” gibi  rne leri olan vasıta eki ile karıştırılmaması gerekir. *Mu’inn ’l Mürîd*’de geçtiği Şekillere bakıldığında:

“ta avvu’ **boyun** meshi bilgil uya”¹⁹⁰

Dizede yer alan *boyun* ifadesi vücut bölümlerinden bir yerin abdestte meshi ile alakalıdır. Burada ifadenin kökü olarak boy ismi kabul edildiğinde üzerine gelen “+un” eki ile “boyu artıran, çoğaltan” anlamında bir kavram yahut “k c k boy” anlamında bir k c ltme oluşturulduğu düşünülebilir. *Mu’inn ’l Mürîd*’de yer alan bir diğer kullanımda ise yine aynı durumdan söz etmek mümkündür:

185 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inn ’l Mürîd*, 93.

186 Zeynep Korkmaz, “Türkçede -n zarf-fiil eki ile -pan/-pen eki ve türemeler” *TDAY-Belleten*, 32 (1984): 155-165.

187 Korkmaz, Türkçede -n zarf-fiil eki, 162.

188 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inn ’l Mürîd*, 93.

189 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 84.

190 Argunşah ve Toparlı, *Mu’inn ’l Mürîd*, 106.

“**koyun** eçkü kırbân kılınsa yarar”¹⁹¹

Burada ise yer alan ifadede “koyun<kon+(1)n”¹⁹² kelimesi yer almaktadır. Buradaki işlev için bir çoğaltmadan bahsedilebileceği gibi küçültmeden de bahsedilebilir. Bu ek içerisinde değerlendirilebilecek bir diğer kullanım ise şu şekildedir:

“kim **alın** bile haçka secde bolur”¹⁹³

Bu dizede *alın* ifadesinin kökü olarak “al: ön”¹⁹⁴ düşünüldüğünde burada yine boyun gibi vücut bölümlerinden oluşan bir kavramla karşılaşılmaktadır. Burada çoğaltma işlevinden farklı olarak bir küçültmeden bahsedilebilir. Kesin bir yargıya varılamayan bu üç ifade için bir “çoğaltmadan” yahut tam tersi bir “küçültmeden” bahsedilebilir. Günümüzde kullanılan fiilden türediği düşünülen “burun” ve “koyun” gibi vücut bölümlerinde de aynı kullanımın olup olmadığı tartışılabilir. Sonuç olarak ekin işlevi konusunda, vücut bölümü oluşturan “boyun” ve “alın” ifadelerinde benzetme amacıyla oluşturulmuş bir küçültmeden; “koyun” ifadesinde ise bir sürünün hızlı çoğalmasından hareketle “koñ” isminden genişletilerek oluşturulmuş bir “çoğaltmadan” yani topluluk ismi şekline dönüştürmeden söz edilebilir.

“+(I)**nç**”, “+nd”

Eski Türkçeden bugüne sayılarda sıralama görevi gören bu eki Tekin, “Sıra sayıları eki” olarak tabir eder.¹⁹⁵ Yine aynı dönem için Gabain, eki yapım ekleri arasında değil sıra sayıları arasında değerlendirmiştir.¹⁹⁶ Karahanlı dönemi için de Hacıeminoğlu (1996: 62) eki, yapım ekleri arasında eki belirtmemiş ve sayılar başlığı altında, sıra sayıları içerisine eke yer vermiştir. Harezmi Dönemi sonrası Çağatay Türkçesi için de Eckmann, eki yapım ekleri arasında değil sıra sayıları başlığı altında değerlendirmiştir.¹⁹⁷ Türkiye Türkçesi için Banguoğlu, eki yapım ekleri arasında değil sıra sayı sıfatları arasında değerlendirmiş ayrıca ekin iyelik ekiyle uzatılmış olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁸ Korkmaz ise eki sıra sayı türeten çok işlek bir ek olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁹

Ekin Eski Türkçedeki “+nç” şeklinin Türkiye Türkçesinde kullanımı devam etmektedir. Burada yukarıda geçtiği ve Banguoğlu’nun da belirttiği üzere günümüz kullanımında ve Harezmi Döneminde ekin iyelik eki ile uzatıldığı ve daha vurgulu hâle getirildiği görülmektedir. “eki+nç+i, üç+(ü)nç+ü, beş+(i)nç+i” gibi örneklerde de sayı isimleri üzerine gelen ve onları sıralama sıfatı kategorisine getiren bu ekin üzerine bir iyelik ekinin geldiği açıktır. Bu bakımdan sınıflandırmalarda yapılan başlıklarda ve ekin farklı hâlleri gösterilirken “+nçI” şekliyle eke yer vermek yanlıştır. Çünkü burada eke bitişik gösterilen “+I” bilindiği üzere iyelik ekidir.

191 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 120.

192 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 549.

193 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 135.

194 Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2002): 135.

195 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 84.

196 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 75.

197 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 79.

198 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 354.

199 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 61.

Mu'înü'l Mürîd'de ek sade ve iyelik eki almış şekilleriyle görülebilmektedir.

Burada varılabilecek bir diğer nokta “+nç” ekinin içerisinde vasıta hâl eki barındırabileceğidir. Bunun dayanağı olarak *Mu'înü'l Mürîd*'de yer alan *ekindü* ifadesi gösterilebilir. İfade dinî bir kavram olan bir namaz vaktini işaret etmektedir. Arapça sabah için kullanılan “feci: gün ışması, başlaması” ifadesinin karşısında güneşin kaybolması olarak düşünülen “asr: ikindi” kavramı vardır. Bu ikinci kavramı karşılamak adına kullanılabilecek ifade Türkçede “ikindi: ikinci” ifadesidir. Bu ifade çözümlendiğinde “eki+n+di” şeklinde izaha ulaşılabılır. Vasıta hâl eki olarak adlandırılan “+n” eki üzerine gelen “+di” zarf yapma eki²⁰⁰ ile kuvvetlendirilmiş, sonraki süreçte kalıcı isim hâlini almıştır. Yani *ekindü* ifadesinin “baştınkı”²⁰¹ örneğinde olduğu gibi bir başka hâl eki olan “+n” ile genişletildiği, “+ki” eki yerine ise Eski Türkçede de var olan “+di” zarf ekini barındırdığı söylenebilir. Bu şekilde detaylı bir varsayım sunulabileceği gibi basit şekliyle “iki” sayısına sıra sayısı oluşturulabilecek “+nç” getirilebildiği gibi kimi kullanımlarda ise “+nd” ekinin getirilebildiği söylenebilir.²⁰² Yani ikisinin de işlevinin sayı isimlerini sıralamak olduğu görülmektedir. Bu bakımdan bu araştırmada bahsi geçen iki ekin ortak başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. Eklerin sadece bu işlevleriyle de yapım eki olamayacağı açıktır. Yalnız *ekindü/ikindi* kullanımı bir zaman dilimine işaret etmesi bakımından müstakil bir isim olarak sözlüksel anlam kazanmıştır. Bunu da aldığı eke değil, anlam itibarıyla kullanımda kabul görmesine borçludur. *Mu'înü'l Mürîd*'de “+nç” ekine birçok yerde ve farklı sayılara da gelmiş şekliyle rastlanılırken “+nd” ekine sadece *ekindü* ifadesine rastlanılmaktadır. Eklerin geldiği şekillerden bazıları şunlardır:

“*ekinçi* sü'âlim resül hâk erür”²⁰³

Burada geçen ifade sayıyı, sıra sayısı hâline getirmiştir. İfadede isim kökünden farklı bir isim türetilmediği açıktır. Burada sadece sayı sıfatı yine kendi kategorisinde farklı bir sıfat hâline dönüştürülmüştür. Anlam olarak sözlüksel, yeni bir ifadeden söz edilmez. Ekin bu ifadeyi yeni bir kavram yaptığı kabul edilirse geldiği tüm sayıları sözlüğe eklemek zorunluluğunu doğurur ki bu da fazlasıyla yanlıştır. Bu açıdan ekin dizedeki işleviyle yapım eki olamayacağının kanıtı kabul edilebilir. Yine bu ifade için dikkate değer bir başka husus yukarıda belirtilen iyelik eki ile eki kuvvetlendirme durumunun burada mevcut oluşudur. İfadede sıra sayısına dönüştürülen sayıya, eki kuvvetlendirmek maksadıyla bir de iyelik ekinin getirildiği görülebilir. Aynı kullanımın *Mu'înü'l Mürîd*'de iyelik eki ile kuvvetlendirilmemiş hâli de mevcuttur:

“rusül enbiyalar *ekinç* söz onı”²⁰⁴

200 Eski Türkçede “edgüti, kadıgdı, amtı” (KT/Güney 2-3) gibi ifadelerde örneklenebilen zarf eki.

201 Gabain (1998: 75), sıra sayılarını örneklerken birinci ifadesi için “baştınkı” kelimesini vermektedir. Bu kullanımda “baş” köküne getirilen “+tn” ve “+k” eklerinde günümüzde kullanılan ve Eski Türkçede bu şekli ile nadir görülen çıkma hâli eki ile isimleri sıfat kategorisine geçiren “+ki” eki sezilmektedir. Yani hâl eki ve sıfat yapan “+ki” ekinin birleşiminden ifadenin sıra sayısı oluşturduğu söylenebilir.

202 Eski Anadolu Türkçesinde Gülsevin (1997: 188) eki +ndü şeklinde gösterir, “İki sayı isminin üzerine gelerek, vakit bildiren yeni bir isim yapmıştır.” der.

203 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 95.

204 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 91.

Bu dizede ise ifade yine sıra sayı sıfatıdır ancak iyelik ekiyle genişletilmemiştir. İşlev olarak *ekinç söz* (ikinci söz) kullanımı yukarıda olduğu gibi sayı sıfatını, sıra sayı sıfatına dönüştürmüştür. Tıpkı hâl eklerinin ismi yükleme bağlarken işlevi değiştirmesinde olduğu gibi benzer bir kullanımla sıfatı isimle ilişkilendirirken “+nç” eki sayesinde sayının görevi, işlevi değişmiştir. Bu açıdan ek için” sayı sıfatlarının hâlleri” yorumunda bulunulabilir. Bu iki örneğe ek olarak

“biri yüzni yumak *ekinçi* elig”²⁰⁵

“berât *ottuzunçı* tüninde kâmuğ”²⁰⁶

ifadeleri yukarıdaki işleve benzer kullanımlar olarak eserde yer almaktadır. Konu başlığında “+nç” eki ile aynı başlıkta belirtilen “+nd” ekinin geçtiği tek şekil olan *ekindü* örneği ise şöyledir:

“*ekindü* namâzı revâ bolğay ol”²⁰⁷

Burada yer alan *ekindü* ifadesi taşıdığı anlam itibarıyla değil, aldığı eklerle dönük çözümlendiğinde bir sıralama bildirir. Ancak buradaki kullanımda ekin işlevi için “+nç” ekinin aksine sayılara gelerek kalıcı isim yaptığından söz edilebilir. Gabain, bu ifadeyi “ikinti” şekli ile sıra sayıları başlığı altında bir örnek olarak kullanmıştır.²⁰⁸ Ancak Ergin bu ifadeyi yapım ekleri arasında, +nç başlığı altında değerlendirmektedir.²⁰⁹ Şekil olarak bir sıralama sayısı mantığı ile oluşturulduğu açık olan *ekindü* ifadesi karşıladığı anlam itibarıyla Harezmi Türkçesi ve günümüz Türkçesinde müstakil ve sözlüksel bir görüntü ortaya koymaktadır. Arapça “asr” ifadesinin bir karşılığı olarak esas işlevi sayıları, sıra sayısı hâline getiren bir “+nd (<+n + “+di”)” eki ile normalde sıralama bildirmek amacıyla kullanılan bu ifade anlamda bir derinlik kazanmış, yeni bir kavram hâlini almıştır. Bu açıdan temelde sıralama sayısı olan bu ifade Arapça bir kavramın yerini alması bakımından yeni ve müstakil bir kelime olmuştur. Bu kullanımın sıfat olamayacağı örneğin alındığı dörtlükteki anlamdan da anlaşılabilir. “*ekindü namazı*” bir isim tamlamasıdır, temelinde sıfat olan ifadenin bu kullanımında bir sıfattan değil, yeni ve müstakil bir isimden bahsetmek mümkündür. Söz konusu ekin bu anlatımda sonradan kazandığı işlev olarak isimlerden yeni bir isim yaptığı söylenilebilir.

“+rAK”

Karşılaştırma eki olarak bilinen bu eki Gabain, kelime teşkili başlığı altında incelemek yerine edatlar kısmında belirtir ve ek için “yigräk, artukrak, aşnurak vb.” örneklerini vererek “Tam bir kelime teşkili unsuru.” der.²¹⁰ Çağatay Türkçesinde Eckmann, eke “azrak, köprek, kiçigrek, savuğrak” örneklerini vererek eki sıfatlar başlığı altında, karşılaştırma kısmında belirtir.²¹¹ Türkiye Türkçesinde ise Ergin eki yapım ekleri arasında belirterek ek için “çokluk,

205 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 101.

206 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 116.

207 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 115.

208 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 75.

209 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 168.

210 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 105.

211 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 75.

fazlalık bildiren bir karşılaştırma eki”²¹² der. Banguoğlu ekin Eski Türkçede berkitme sıfatları yaptığını, günümüzde kullanım alanının bulunmadığını belirtir²¹³ ancak günümüzde ekin kendisi gibi eski bir ek olan ancak *Mu’înü’l Mürîd*’de örneğine rastlanmayan “+mtI/+mtU” ekiyle birleşerek “+(I)mtrAk” ekini meydana getirdiği yine zarf fiil eki olan “-A” ile birleşerek “-ArAk” zarf fiil ekini oluşturduğu bilinmektedir. Korkmaz ise diğer araştırmacılar gibi yapım ekleri arasında değerlendirdiği eki “sıfatlardan karşılaştırma sıfatları türeten +rAk eki” olarak tanımlamıştır.²¹⁴ *Mu’înü’l Mürîd*’deki tüm kullanımlarda sıfatlara karşılaştırma-kuvvetlendirme yani “daha” anlamı veren bu ekin örnekleri şu şekildedir:

“özindin ‘*azîzrek* şerîf yok neseb”²¹⁵

Bu dizede geçen ‘*azîzrek* ifadesi daha aziz, daha büyük anlamındadır. Vasıf ismi kabul edilebilecek aziz ifadesine gelerek zaten sıfat olan ifadeye daha güçlü bir anlam katmıştır.

“anın kim kulağda hem *azrakı* bar”²¹⁶

Burada ise *azrak* ifadesinde iştmede “daha az olma” durumuna işaret eder. Vasıf ismi olan “az” ifadesi eki bünyesine katarak tüm kullanımlarda olduğu gibi “daha, fazladan, en” anlamına ulaşmıştır. *Mu’înü’l Mürîd*’de bulunan diğer ifadeler ise şu şekildedir: *eşahrak*²¹⁷: daha doğru, *ķavīrak*²¹⁸: daha sağlam, *köprek*²¹⁹: daha çok, *yēgrek*²²⁰: daha iyi, *hoşrak*²²¹: daha hoş, *ırakrak*²²²: daha uzak.

Tüm bu kullanımlarda ekin kökten farklı olarak müstakil bir kelime meydana getirmedeği görülür. Günümüz kullanımlarında da “+(I)mtrAk” ekinde karşılaşılan bu ekin yapım eki olduğunu söylemek, ekin önünde yer alan “+(I)mtU” < “+(I)mt+u” ekinde tıpkı “+ncI” < “+nc+I” ekinde olduğu gibi bir iyelik ekinin varlığının hissedilmesinden hareketle iyelik ekinden sonra bir yapım ekinin geldiğini söylemek olur. Yine yukarıda belirtilen “-ArAk” zarf fiil ekinde görülen ve yapım eklerine dâhil edilemeyen “-A” zarf fiil ekinden sonra “+rAk” ekinin gelmesinde de ekin yapım eki olma ihtimalini zayıflatan bir durum mevcuttur. Dolayısıyla eklerin Türkçedeki sırası düşünüldüğünde “+rAk” ekine kesin olarak yapım eki demek olanaksızdır. Bunların dışında sadece anlamdan hareketle bile vasıf isimlerini daha kuvvetli bir hâle getiren “+rAk” ekini yapım eki olarak kabul etmenin tartışılabilir olduğunu söylemek mümkündür.

212 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 179.

213 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 198.

214 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 61.

215 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 92.

216 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 120.

217 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 110.

218 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 114.

219 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 121.

220 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 128.

221 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 139.

222 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 139.

“+sIz/+sUz”

Türkçede isimleri sıfat kategorisine sokan “+II”< “+IIg” ekinin olumsuz kullanımı kabul edilen bu ek için tüm gramercilerin vardığı sonuç ekin isimlerden olumsuz sıfat yaptığıdır. Orhun Türkçesinde Tekin, ekin yokluk sıfatları türettiğini belirtir ve aynı ekin yoksunluk fiilleri yapan “+sIrA-” fiil yapma eki ile ilişkili olduğunu ifade eder.²²³ Yani ekin ilişkili olduğu “sIrA-” fiil yapma ekinin isimleri olumsuz sıfat kategorisine geçiren “+sIz” eki ile “+a-” fiil yapma ekinin birleşiminden oluşmuş olabileceği ihtimal dâhilindedir. Eski Türkçede yine Gabain, ekin yokluk bildirdiğini ve genellikle sıfat yaptığını belirtmiş ancak bu ekin haricinde seyrek bir ek olarak belirttiği, “ilsirat- : ilsizleştir-” örneğinde yer alan ve “+sIz” ekiyle karıştırılmaması gereken bir “+sIr” ekinden de bahsetmiştir.²²⁴ İki ekin de yokluk bildirdiği anlaşılmaktadır ancak bu ekler birbirlerinden sadece biçim olarak değil çıkış noktası olarak da farklı kabul edildiğinde Tekin’in (2003: 88) belirttiği “+sIrA-” eki ile ilişkili olan ekin “+sIz” değil “+sIr” ekinin olduğu anlaşılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde Hacıeminoğlu ekin olumlu sıfat yapan “+II”, “+IIg” ekinin olumsuz şekli olduğunu belirtmiş ve diğer araştırmacılar da görülmeyen “+sı-“ ve “-z” eklerinin birleşiminden oluştuğu fikrini savunmuş ayrıca dayanak olarak “bolumsuz<bolumsuz<bolum-su-z” örneğini vermiştir.²²⁵ Türkiye Türkçesindeki kullanımında Korkmaz, ek için “addan ‘yokluk, eksiklik’ bildiren olumsuz anlamda sıfatlar türeten çok işlek bir ektir.”²²⁶ der. Ekin kimi gramerlerde ayrı bir başlıkta gösterilen ancak “+sIz” eki ile vasıta hâl ekinin birleşimiyle ismi, yükleme zarf olarak bağlamaya yarayan “+sIzIn” şeklinde kullanımı da mevcuttur. Bu kullanımı yapım ekleri arasında göstermekle vasıta hâl ekini yapım eki kabul etmenin aynı ölçüde yanlış olduğu söylenebilir.

Mu’înü’l Mürîd’de “+sIz” ekinin kullanımlarına bakıldığında isimleri olumsuz anlam vererek sıfat türüne geçirdiği ifadelerin yanında vasıf isimlerini yokluk bildirecek şekle getirdiği kullanımlarla da karşılaşılabilir. Eserde birçok yerde ekin örneği mevcuttur:

“tağı dünye *tüpsüz kırığsız* tēñiz”²²⁷

Burada yer alan *tüpsüz kırığsız tēñiz* ifadesi “dipsiz, bitimsiz/uçsuz bucaksız deniz” anlamındadır. “Tüp” ve “kırığ” ifadeleri “+sIz” eki ile olumsuz bir anlam yüklenerek sıfat kategorisine geçmişlerdir. Bu kullanımlarda kökten farklı, müstakil bir ifadenin türetildiği söylenemez. Burada ek sadece ismi, sıfat kategorisine geçirmiştir. Kullanımlar yapım ekinden ziyade bir kategori değiştirici ek durumundadır. Bir başka anlatımda ise buradakinden farklı bir kullanım vardır:

223 Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri*, 84.

224 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 45 ve 48.

225 Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 15.

226 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 64.

227 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 97.

“bıçak tég bolur ol *arığsız* tişi”²²⁸

Dizede, yukarıda gösterilen ilk örnekteki durumdan farklı olarak zaten vasıf ismi olan *arığ* ifadesi “+sız” eki ile kategori değişimine uğramamış, ifadeye sadece olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Anlam olarak “temizsiz” şeklinde bir anlam yüklenebilecek ifade “kirli” anlamında ve sıfat türündedir. *Mu’înü’l Mürîd*’de geçen diğer kullanımlar şu şekildedir: *banisiz*²²⁹, *yunuğsuz*²³⁰, *irâdetsiz*²³¹, *ta’allümsüz*²³², *yönsüz*²³³, *ulağsız*²³⁴, *hurufsuz*²³⁵.

“(I/U)z”

Eski Türkçeden bu yana belirli kelimeler haricinde kullanılmayan bu ek günümüzde bazı kelimelerde varlığını korumuş benzerlik işlevini ise geliştirerek birbiriyle ilgili iki benzerliği belirtmek üzere “ikiz, üçüz, dördüz, beşiz vb.” sayılarda kullanılmaya devam etmiştir. Gabain, ekin ikilik bildirdiğini ve günümüzde canlı olmadığını belirterek eke “kögüz, göz, biz, müyüz, tiz, mâniz, ağız, boğuz” ifadelerini örnek göstermiştir.²³⁶ Ancak “boğuz” ifadesi için Eckmann, “boğ-uz” fiil kökünü vermiş ve ekin fiilden isim yapan “-z” eki olduğunu belirtmiştir.²³⁷ Türkiye Türkçesinde Ergin, ekin ilgi ve benzerlik bildirdiğini belirterek “topuz” örneğini vermiştir.²³⁸ Korkmaz ise topluluk ve çokluk bildiren çokluk özelliğine sahip olan ve işlekliliğini yitirmiş eski bir ek olduğunu, ikili organ isimlerinde görüldüğünü “beniz, boynuz, diz, göğüs” örnekleriyle belirtmiştir.²³⁹ *Mu’înü’l Mürîd*’de vücutta bir bölümü adlandırmak üzere benzerlik ve ikilik bildiren anlatımların yanında kişi zamirini çoğaltan “biz, siz” kullanımları mevcuttur:

“*yüzün* dağlağaylar kaburğalann”²⁴⁰

Bu dizede yer alan ifade *yüz*, “beniz” anlamındadır. Kök itibarıyla “men: ben” anlatımından hareketle oluşturulduğu düşünülebilir. Bu köke “+z” ekinin getirilmesine *yüzün* iki yanının olması ve ikilik bildirmesinin sebep olduğu muhtemeldir. Vücutta bir yer belirtilirken “+z” ekinin benzerlik ve ikilik işlevini beraber bildirdiği bir kullanımın seçildiği düşünülebilir. “Meñiz”, “ben kişisine, kişinin kendisine benzeyen iki yer” şeklinde bir anlatıma sahip olan bu kullanımda ekin benzetme ve ikilik işlevi beraber görülmektedir. Buna şekil olarak benzer ama anlam olarak farklı kullanım ise şu şekildedir:

228 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 97.

229 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 95.

230 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 105.

231 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 134.

232 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 137.

233 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 139.

234 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 147.

235 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 147.

236 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 46.

237 Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, 43.

238 Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 177.

239 Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 66.

240 Argunşah ve Toparlı, *Mu’înü’l Mürîd*, 121.

“bu cümle halâyık müsâfir *mêniz*”²⁴¹

Bu dizede görülen *mêniz* ifadesi yukarıdaki kullanımın aksine “beniz” anlamında değil “gibi/benzer” anlamındadır. Günümüzde benzetme ilgisi kuran “gibi” edatının Harezmi Dönemi kullanımını *mêniz* ifadesidir. Dizedeki anlatım şu şekilde kabul edilebilir: “Bütün yaratılanlar misafir gibidir.” Ekin buradaki işlevinde yukarıda belirtildiğinden farklı olarak benzerlik anlamı mevcutken ikilik anlamı yoktur. *Mu'înü'l Mürîd*'de yine vücutta bir yer olarak karşımıza çıkan bir diğer ifade şu şekilde görülmektedir:

“taķı sürgü arka *köküz* baş ķolu”²⁴²

Burada yer alan ifade yine vücutla ilgili bir bölümü karşılamaktadır. Kök itibarıyla “köküz<kök+üz” ifadesinin “ulu/büyük” anlamından hareketle ikilik yahut “gök” anlamından hareketle benzerlik kurup kurmadığı muammadır. Gülensoy, ifadenin kökü için “kökü-” fiilini verir ancak bu kökü madde başı olarak açıklamaz.²⁴³ Yani kökün fiil olduğunu kanıtlayacak herhangi örnek mevcut değildir. Bu ifadeden farklı olarak kimi araştırmacıların kelime kökünün fiil, kimilerinin isim aldığı bir diğer örnek ise şu şekildedir:

“ayakı ķulakı tamâm *köz* körer”²⁴⁴

Bu dizede geçen “*köz*: göz” ifadesinin Argunşah ve Toparlı (2014:58) fiil kökünden geldiği belirtmiştir. Ancak burada “gö-” fiilinden bahsetmek özellikle bu fiile “-r-” çatı ekinin gelerek “gör-” fiilinin elde edildiğini söylemek yanlış olacaktır. Çünkü bahsi geçen fiilden fiil yapma eki değil bir çatı ekidir. Fiilin nesne almasını sağlar. Kökün “Gö-” fiili olduğunu söylemek, çatı ekinin varlığını kabul etmektir. Burada “keç-/geçir-” (*Mu'înü'l Mürîd*, 42), “sız-/sızur-” (*Mu'înü'l Mürîd*, 317) gibi ifadelerde yer alan ve işi başkasına yaptırma anlamı taşıyacak bir ifadeye ihtiyaç yoktur. “Gör-“ fiilinin çatı ekine ihtiyacı olmayacağı için bu kullanımda kök olarak “gö” isim kökünün ve ek olarak tıpkı “belgü+r-” (*Mu'înü'l Mürîd*, 41), “delü+r-” (*Mu'înü'l Mürîd*, 78) ifadelerinde görülen isimden fiil yapma eki olan “+r-” ekinin kabul edilmesi gerekir. Bu açıklamadan hareketle dörtlüğün üçüncü dizesinde yer alan “köz” ifadesinde “gö” isim köküne ikilik anlamı oluşturacak “+z” ekinin gelerek bir organ isminin oluşturulduğu söylenebilir. İfadenin kök anlamı için köken bilgisi sözlüklerinde herhangi ibareye rastlanmasa da “körklü” kullanımından hareketle kökün bir “sevgi, hoşlanma” sözcüğü olması muhtemeldir.

Mu'înü'l Mürîd'de vücutta bir bölgenin adlandırıldığı bir diğer şekilde de tıpkı “göz” ifadesinde olduğu gibi kelimenin kökü üzerine bir kanıya varılamamaktadır:

“adaķ *tizge* tegrü bileki başı”²⁴⁵

Dörtlüğün birinci dizisinde geçen *tiz* ifadesi yukarıdakiler gibi bir vücut bölümünün adını karşılamaktadır. Kökü üzerine kesin bir yorum yapılamasa da “dirsek<tirsgek” ifadesiyle aynı

241 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 97.

242 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 105.

243 Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 376.

244 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 120.

245 Argunşah ve Toparlı, *Mu'înü'l Mürîd*, 101.

köke sahip olduğu söylenebilir. Vücut bölümü olarak düşünüldüğünde iki adet olmasından hareketle diğer kullanımlara benzer bir “çokluğun” varlığı söz konusudur.

Yukarıda izah edilen kullanımlar haricinde *Mu'inü'l Mürîd*'de biz ve siz ifadelerini de örnekleyen anlatımlar mevcuttur:

“edeb bilmişçe oş ayttım *sîze*”²⁴⁶

“haber bedri sâhib-şerî 'at *bîze*”²⁴⁷

Bu örneklerde *biz* ifadesi, Gabain'in (1988:46) ek için belirttiği örnekler arasında yer almaktadır. *Siz* ifadesi ise bu kullanıma benzer durum olmasından konuya dâhil edilmiştir. Bu ifadelerde bir “çoğaltma” olduğu bilinmektedir. Ancak bu çoğaltmanın diğer çokluk ekleriyle değil de “+z” ekiyle yapılmış olmasına sebep olarak bahsi geçen çokluğun özel bir yerinin olduğuna işaret edebilmektedir. Bu “çokluk”, sıradan bir “çokluk” değil; içerisinde çoğalttığı kişilerin “bi” ve “si” kişilerine ek olarak geldiğini ve temelde “bi” ve “si” kişilerinin bulunduğu işaret eder. Bu kullanımlara muhatap bir eylemse işi yapan veya etkilenenlerin özünde “bi” ve “si” kişilerinin yer aldığı, diğerlerinin ise onlara benzediğinin vurgulandığı ve anlamda benzetmeden kaynaklı bir “çokluğun” yer aldığı sezilebilmektedir.

Sonuç

Eldeki çalışmada *Mu'inü'l Mürîd*'de kullanımı tespit edilen tüm isimden isim yapma ekleri incelenmiştir. Tespit edilip başlıkları bahsinde incelenen eklerin tablosu, “Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler” başlığı altında Tablo 1'de verilmiştir. *Mu'inü'l Mürîd*'den fişlenen bu eklerin metinde geçtiği şekli ve anlamıyla Eski Türkçe, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve günümüz kullanımları karşılaştırılıp işlevleri betimsel bir anlayışla tespit edilmiştir.

Eserde tespit edilen 19 isimden isim yapma eki içerisinde “+çı”, “+lı<+lıg”, “+lık”, “+nç”, “+sız” gibi kimi eklerin kelimenin yapı ve anlamında tam bir değişiklik yapamadığı kullanımlarının da olduğu görülmüştür. Bunların istisna denip geçiştirilemeyecek ölçüde geniş kullanımlarından da anlaşılacağı üzere ekleri yapım ve çekim eki şeklinde ayırmanın çok büyük bir yanlış olduğu fikri ortaya çıkmaktadır. Yine “+ar” gibi sayılara gelerek üleştirme sayılar yapan ve bu yönüyle tam bir yapım eki olmadığı anlaşılan bir ekin, “birer: rekât” gibi anlamlara genişleyerek kalıcı isim yapabildiği kullanımların eserde yer alması, eklerin sınırları çizilip onlara adlandırma yapılırken doğrudan “yapım veya çekim eki” demenin yerinde bir isimlendirme olmayacağını ortaya koymaktadır. Bunun çözümünün ise eklerin tek kalıba sokulup ezberletilmesi yerine, işlevi ve tüm kullanım şekilleriyle kavratılması olduğu açıktır.

İsimleri sıfat kategorisine geçirdiği bilinen “+lı” ekinin Harezmi döneminde “+lıg” şeklinin kullanıldığı ancak sondaki sesin aşınarak düştüğü kullanımların da mevcut olduğu görülmüştür. Bu durum, Eski Türkçede Oğuzca bir özellik olan ekin sonundaki “G” sesinin erimesi olayının Harezmi döneminde yoğunlaştığını göstermektedir.

246 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürîd*, 136.

247 Argunşah ve Toparlı, *Mu'inü'l Mürîd*, 119.

İncelenen eserin 407 dörtlük olduğu göz önüne alındığında 19 farklı isimden isim yapma ekinin kelime üretimindeki işlerliği; “rekât~bîrer”, “defa, kere~kurla”, “zühr/zahir ~ ödle” vb. yabancı kavramları karşılamadaki başarısı ve hacim olarak küçük sayılabilecek bir eserde çok farklı kullanımlar sunabilmesi eserin yazarının Türk diline hâkimiyetini ortaya koymaktadır. Yine eserin muhatabı olan dönemin dil kullanıcılarının da yazarla benzer şekilde aydın bir kimliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Son olarak kimi ifadelerde ekin geldiği kök veya gövde belirtilirken genel kabul görmüş ifadeler dışında anlamında eksiklik hissedilen çoğu kelimenin köken bilgisi sözlüklerinden izahına yer verilmiştir. Bu yolla daha sağlıklı bir izah ve geniş bir bakış açısına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yönden eklere bakıldığında ise çoğu ekin kökeni yahut işlevi konusunda araştırmacılarımız tarafından bir söylem birliği oluşmadığı görülmüş; hem sınıflandırmada hem ekin adlandırılmasında büyük bir kavram kargaşası olduğu, bu yanı sıra daha fazla ısrar edilmemesi açısından ortak paydada buluşulabilecek çalışmaların zaruret olduğu kanısına varılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Arat, Reşit Rahmeti. “Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı”, *Makaleler I*. Yayına Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya, 1047-1052. Ankara: TKAE Yayınları, 1987.
- Argunşah, Mustafa ve Toparlı, Recep. *Mu'înü'l Mürîd İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları, (2. Basım), 2014.
- Ata, Aysu. “Derleme Sözlüğü’nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler II”, *Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu*, 25-27 Ekim 2000.
- _____. *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Mehmet Ölmez-Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 36, 2002.
- Atalay, Besim. *Divan-ı Lügati’î Türk Tercümesi I, II, III, IV*. Ankara: TTK Yayınları, 1985.
- Avcı, Yusuf. “Yapım Eklerinin Anlam Merkezli Sınıflandırılmasına Dair”, *VI. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*. Cilt 1. Ankara: TDK Yayınları, (2008): 457-474.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
- Başdaş, Cahit. “Türkçede Üçüncü Grup Ekler (Ara) Ekler”, *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayında Sunulan Bildiri*, 26-27 Eylül 2006. Ankara: Bilkent Üniversitesi, (2008).
- Baydar, Turgut. Türkiye Türkçesindeki Yapım Ekleri Üzerine. *Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumunda Sunulan Bildiri*, 24 Kasım 2016. İstanbul. (2016).

- _____. “+II Eki Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies* 18/2 (Kış–Winter 2018): 535-541.
- Boz, Erdoğan. “Türkçe Ek Tasnifinde İki Aykırı Yöntem: İndirgeyici ve Çoğaltıcı Tasnif”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, (1), (2019): 69-79.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Delice, İbrahim. “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, (Aralık 2000): 221-235.
- Ebulgazi Bahadır Han. *Şecere-i Terakime - Türklerin Soy Kütüğü*. Hazırlayan Muharrem Ergin, (y.y.): Tercuman Gazetesi 1001 Temel Eser: 33, (t.y).
- Eckmann, Janos. “Harezm Türkçesi”, *Tarihî Türk Şiveleri*, Editör Mehmet Akalın. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- _____. *Çağatayca El Kitabı*. Çeviren Günay Karaağaç. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1988.
- _____. *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Yayına Hazırlayan O. Fikri Sertkaya. Ankara: TDK Yayınları, 2017
- Ediskun, Haydar. *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, (6. Basım), 1999.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1991.
- _____. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill, 2004.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2009.
- _____. *Orhun Abideleri: İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2011.
- Ertane Baydar, Arzu Sema ve Baydar, Turgut. “+ki Eki Üzerine”, *TDAY - Belleten*, 2004/II, (2004): 31-49.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yayınları, 1988.
- Gedizli, Mehmet. “Türkçede Tek Şekilli ve Çok İşlevli Yapım Ekleri”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, (Fall, 2012): 3351-3369.
- Gemalmaz, Efrasiyap. *Eski Türkçenin Ekliği Denemesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1990.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N), II (O-Z)*. Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları, 1997.
- _____. *Türkçede “Sıra Dışı Ekler” ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine. V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*. Ankara: TDK Yayınları, 2004, 1267-1284.
- Gülsevin, Gürer ve Boz, Erdoğan. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2004
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 1996.
- Hatiboğlu, Vecihe. *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları, (2. Basım), 1981.
- Kara, Funda. “Yapım Eki İşlevinde Olmayan Eklerden Bazıları”, *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu bildirisi*, Erzurum, (25-27 Nisan 2007): 565-576.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 1994.
- _____. *Şeyh Şeref Hâce, Mu’înü’l-Mürîd (Transkripsiyonlu Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*. İstanbul: Beşir Kitabevi, 2006.

- Korkmaz, Zeynep. “Türkçede -n Zarf-Fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeler”, *TDAY-Belleten*, 32 (1984): 155-165.
- _____. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 1992.
- _____. *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK Yayınları, 1994.
- _____. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, (3. Basım), 2009.
- _____. “Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri”, *Turkish Studies*, 5/1, (2010): 1-41.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, (5. Basım), 2003.
- Taş, İbrahim. *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Öztürk, Rıdvan “Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırlılıkları, İşlevleri ve Sorunları”, *Türk Gramerinin Sorunları I II, Bildiriler*. Ankara: TDK Yayınları, 2011, 431-436.
- Türk Dil Kurumu. *Yazın Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- _____. *Derleme Sözlüğü*. Cilt: 8, Ankara: TDK Yayınları, 1975.
- _____. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2010.
- Tekin, Talat. “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri”, *Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı I Eski Türk Şiiri*, (Ocak 1986): 81-157.
- _____. *Orhun Türkçesi Grameri*. İstanbul: Mehmet Ölmez-Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, 2003.
- _____. *Makaleler II: Tarihi Türk Yazı Dilleri*. Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2004.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2002.
- [Togan], A. Zeki Velidi. “Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler”, *Türkiyat Mecmuası* II, (1928): 315-345.
- Toparlı, Recep. *Harezmi Türkçesi*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık, 1985.
- _____. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, (2. Basım), 2007.
- Turan, Zikri. “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: TDK Yay. 856/ II, (2007): 1835-1844.
- _____. “Eski Türkçe Döneminde Bir Morfofonetik Karşıtlık Sorunu”, *(TEKE) Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/1, (2012): 69-80.
- Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2002.
- Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l-Edeb Hıvârîzm Türkçesi ile Tercüme-i Şuster Nüshası (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks)*. Ankara: TDK Yayınları, (3. Basım), 2014.
- Zülfikar, Hamza. “Yapım ve Çekim Eklerinin Tahlili”, *Türk Gramerinin Sorunları I II, Bildiriler*. Ankara: TDK Yayınları, 2011, 437-441.

Tablo

Tablo 1: Mu'inü'l Mürid'de İsimden İsim Yapma Ekleri

“+agu”	11. “+(U)k”
“+ak”	12. “+IA”, “+IAg (<+IA-g)”
“+An”	13. “+II/+IU” (< “+IIG/+IUG”)
“+Ar”	14. “+IİK/+IUK”
“+çI”	15. “+(I/U)n”
“+çuk”	16. “+(I)nç”, “+nd”
“+dAş”	17. “+rAK”
“+dUz”	18. “+sIz/+sUz”
“+gA”	19. “+(I/U)z”
“+gÜ”	

